

A fény, a vágy és a titok – Szabó Lőrinc
transzcendens-keresésének három kulcsmotívuma

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	2
2. Elméleti alapvetések.....	5
2.1. A modernség istenkeresése.....	5
2.2. A posztszekularizmus	7
3. Transzcendens aspektusok Szabó Lőrinc költészetében	9
3.1. Szabó Lőrinc, az „istent akaró ateista”.....	9
3.2. Stilisztikai megközelítés.....	12
4. Fény, vágy, titok – az életmű három, transzcendencia felé mutató kulcsmotívuma	16
4.1. Fény – Panteista életöröm, szentség, ünnep	17
4.2. Vágy – Erotika, testiség, amor sanctus.....	24
4.3. Titok – A keresztény hagyomány öröksége és a transzcendencia megsejtése.....	32
5. Összegzés	37
6. Bibliográfia.....	38

1. BEVEZETÉS

A református lelkész felmenőkkel rendelkező Szabó Lőrincnek már korai lírájában megmutatkozik az erős vallásos neveltetés, illetve a szakralitás iránti érzékenység. Költészetének mai napig tartó népszerűsége ellenére mindezidáig nem sokan próbálkoztak szövegeinek transzcendencia felől közelítő olvasatával, habár a költő maga is többször reflektált saját református örökségére és a hittel való küzdelmeire. A magát egyik versében „istent akaró ateista”¹-ként említő költő műveiben gyakran beszél arról, éppen hogyan viszonyul protestáns örökségéhez. Köteteinek verseiben jelentős számban találhatók a vallásos nyelvből vett kifejezések, illetve sűrűn megjelenik a transzcendencia iránti igény. Számos vers foglalkozik

¹ SZABÓ Lőrinc, *Kíváncsiság* = [SZABÓ Lőrinc *Összes versei I.*, Osiris, Budapest, 2003.], 237–238.

közvetlenül a református hittel, egyfajta személyes isten létének akarásával vagy éppen elutasításával.

Szabó Lőrinc nincs egyedül vívódó, egyszerre elutasító és vágyakozva kereső istenkapcsolatával. A 20. század eleje olyan költészettörténeti időszaka a magyar irodalomnak, amikor még intenzíven él a társadalomban a keresztény vallásosság, ám a hagyomány kiüresedni látszik, ennek következtében beáll az istenhiány állapota, melyben a szekularizált, immanens világ embere kénytelen a megváltás nélküli végességgel szembenézni. Ez az egzisztenciális krízis azonban nem csupán a halállal való foglalkozást erősíti fel, de vágyat is szül a hiány betöltésére, az elvetett transzcendencia valamiféle visszaszerzésére, ami a modern művészetben is megjelenik.²

A vallásos alap hiányának a problémájára különböző módokon igyekeznek újfajta válaszokat találni a modern magyar líra költői. Ady lázadó istenes költészete vagy Babits vívódó, a transzcendencia irányába mutató szövegei mellett számos kísérlet figyelhető meg a huszadik század elején arra, hogyan igyekeznek a már egyre szekulárisabban gondolkozó, a kételyekkel és a keresztény Istennel szembeni csalódottságukkal küzdő költők a kiüresedett egyházi hagyományból különféle „világi pótlékokba” menteni a továbbra is vágyott és keresett transzcendenciát. Habár számos költőnél megfigyelhető jelenségről van szó,³ a modern magyar líra ilyen irányból egyelőre viszonylag kevésbé kutatott területnek tekinthető, ezért jelen dolgozatnak az is célja, hogy Szabó Lőrinc költészetén keresztül betekintést nyújtson ezen korszak határhelyzetébe, és válaszoljon arra a kérdésre, megmenthetőnek, átmenthetőnek bizonyult-e a keresztény hagyományból a transzcendencia, s ha igen, ez hogyan valósult meg. Ahogyan Szegedy-Maszák Mihály is megjegyzi, „nem azzal kell foglalkoznunk, vallásos volt-

² „A 20. század elejének modern művészete »azonban a szubjektivitás végső uralma, és az egységes világkép teljes felrúgása volt, amelynek eredményeként elsősorban nem Isten önmagáról szóló kinyilatkoztatására, hanem az ember Istenkeresésére irányították a művészi kifejezésformák érdeklődési körét.« – állapítja meg Kálmán Peregrin.” (KOVÁCS-GOMBOS Gábor, *Transzcendencia a művészetben mint az idea „felragyogása” az anyagban*, DLA értekezés, 2009, 4–5.)

³ Jelenits István is felhívja a figyelmet a huszadik századi magyar katolikus költészettel foglalkozó művében, hogy fontos az említett témával az általam vizsgált korszak viszonylatában is foglalkozni, mivel „[t]öbbször felmerül az az igény is, hogy vizsgáljuk meg gondosabban ezeknek a verseknek kapcsolatát Ady, Kassák, általában a huszadik század elején megszólaló nagy nemzedék istenkereső költészetével.” (JELENITS István, *Isten-élmény a XX. századi magyar irodalomban* In.: FINTA Gábor - SIPOS Lajos (szerk.): *Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 19.)

e Ady, Babits és Kosztolányi, hanem inkább azt célszerű megfontolnunk: lehet-e olvasni egyes műveiket keresztény hagyományok távlatából.”⁴

„[M]a a szentről vagy Istenről beszélni már közel sem annyira magától értetődő, noha a »modern kor vallástalan embere, ha akarja, ha nem, a homo religiosus viselkedésformáit, hiedelmét és nyelvezetét viszi tovább – miközben deszakralizálja és megfosztja őket eredeti jelentésüktől.«”⁵ – olvashatjuk az Eliadéra hivatkozó Szénási Zoltán tanulmányában. Dolgozatomban azonban többek között arra vállalkozom, hogy Szabó Lőrinc költészetén keresztül betekintést nyújtsak a modern magyar líra ateista, de minduntalan istenkereső attitűdjét, mely nem csupán nyelvében, de gondolkodásmódjában és motívumvilágában is őrzi a továbbra is ható vallásosság elemeit. Szabó Lőrinc költészetében, akár csak később Radnóti Miklóséban „[a] test és a szerelem, a másikkal és a természettel való egybeolvadás, a pogányság panteisztikus életöröme önmaga okán válik szakrálissá”,⁶ mivel a keresztény hagyomány addig járható útjait a korszakban Nietzsche és a korszellem felszámolták;⁷ így azonban a testiség tapasztalataiban, az érzéki mámorban és a panteisztikus életörömben új megközelítési módok nyíltak meg, melyek végén az a transzcendencia sejlett fel, amelyet a mai posztsekuláris gondolkodók is minduntalan keresnek.

Kutatásomban a költő által kötetbe rendezett verseket vizsgálom három kulcsszó, a *fény*, a *vágy*, illetve a *titok* segítségével. Bár ezek a motívumok Szabó Lőrinc életművében olykor összemosódnak, többnyire mégis elkülöníthető módon jelzik azt a hármas irányt, mely költészetében végső soron a transzcendens felé tapogatózik. Olvasatomban a *fény* motívumához a külsőleg érzékelt, gyakran panteista, érzéki vitalitásként megélt; a *vágy*hoz a szerelemben, erotikában, testi tapasztalatok nyomán átélt; a *titok*hoz pedig elsősorban a belsőleg megérzett, általában már a keresztény hagyományhoz is gyakran visszanyúló transzcendenciát kapcsolom, melyek egyes szövegekben akár egyszerre is megjelenhetnek. Céлом tehát az önmagát

⁴ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A keresztény hagyomány jelentősége a modern magyar irodalomban*, Protestáns Szemle, 1996/4, 280.

⁵ SZÉNÁSI Zoltán, *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*, Irodalomtörténeti füzetek 170., Budapest, 2011, 20.

⁶ DECZKI Sarolta, *Az érzékiség dicsérete*, Kalligram, 2013, 185.

⁷ Erről ír Rába György is Szabó Lőrinc legsikerültebbnek tartott kötetével, a *Té meg a világgal* kapcsolatban: „Ez a költői mikrokozmosz olyan világ, melynek istenét már előtörténete során Nietzsche megölte, s aki ezt a történetet tudatosította magában, nemcsak magának kellett ege középpontjába állnia, de egy mindenséget is kellett teremtenie maga köré.” (RÁBA György, *Szabó Lőrinc*, Kortársaink, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 84.)

ateistaként definiáló Szabó Lőrinc verseit egy eddig kevésbé kutatott szempontból vizsgálni, és áttekintő képet alkotni a műveiben fellelhető spirituális keresésről.

2. ELMÉLETI ALAPVETÉSEK

2.1. A MODERNSÉG ISTENKERESÉSE

„»Modern az a világkorszak – írja Vajda Mihály – amelyben az európai emberiség – Nietzschével és Heideggerrel szólva – már megölte az Istent, hogy magát tekintse Istennek: ez a felvilágosodás korszaka.« A modernség azonban, bármennyire radikálisnak tűnik is a premodernnel való szakításában, bizonyos szempontból mégis a több mint kétezer éves európai hagyomány örököse maradt, nemcsak mert Isten létének állítása és újkori tagadása lényegében ugyanabban a metafizikai horizontban tételiződött, hanem azért is, mert újraírva bár, de továbbvitte azt a teleologikus, linearizált történelemszemléletet, mely a kereszténység felfogását is jellemzi.»⁸ A huszadik század eleje lírikusainak, Szabó Lőrincet is beleértve, éppen ezzel a nietzschei állítással kell szembenézniük, mely szerint Isten halott.⁹ Mindez azonban nem a szakrálisnak és az egyházi hagyományoknak egyszeriben hátat fordító, többé csupán immanens szövegeket létrehozó költő-nemzedéket eredményez. Ahogyan Kozocsa Sándor is megfogalmazza 1938-ban, a *Katolikus Szemlében*: „A modern költő Isten-élménye kétségtelenül más, mint a »fin de siècle« apatikusan csüggedt szemlélete. Nem ragyogóbb annál, de valamivel hívőbb és igazabb. Új életérzés suhant át a világon. Megjelentek a spirituális költők».¹⁰

1910-ben Ady Endre írja a *Nyugatban*, hogy „annyi religio, igazi Istenvágy még nem élt az emberi civilizációban, mint ma. Borzasztóul szeretnők igazi alakjában meglelni az istent s az írók még természetesen türelmetlenebbek és idegesebbek a keresésben, mint a filozófusok.”¹¹ Ady kis-, és nagy kezdőbetűvel írt isten szava jelzi a korszakban egyre tudatosuló új tendenciát, mely különbséget tesz Istennek szekularizált és vallásos megnevezése között, amiről Kabdebó Lóránt is említést tesz: „[a] költészet túl volt a szimbolizmus

⁸ Idézi SZÉNÁSI, *A szavak sokféleségéről... I. m.*, 21.

⁹ NIETZSCHE, Friedrich, *Vidám tudomány*, ford. WILDNER Ödön, Világirodalom Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1923, 143.

¹⁰ KOZOCSA Sándor, *Isten szemlélete a mai magyar lírában*, Katolikus Szemle, 1938/9, 517.

¹¹ ADY Endre, *Isten az irodalomban*, Nyugat, 1910/1, 204.

misztikumán, és még előtte állt a világ a természettudósok új generációinak metafizikus világértelmezésén. Szabó Lőrinc nemzedéke az első, amely a helyesírást is »szekularizálta«, Isten nevét ekkortól szokás kisbetűvel írni – megkülönböztetve azt az esetet, amikor csakis a keresztény Isten-fogalom megnevezéseként (vagyis személynévi jellegét hangsúlyozva) használják a nagybetűs írásmódot. Helyesírásában Szabó Lőrinc is ezt követi.”¹²

Ady megközelítése alapján tehát Isten nem „meghalt”, pusztán elveszett az út, amelyen addig közeledni lehetett felé, így tehát a modernista irodalom sem tehetett mást, mint elindult megkeresni. Ez a keresés számos egyéni, személyes utat eredményezett a korszak költészetében. „Ady Endre világa a hitetlenség jegyében született, bár görcsösen igyekezett a »hiszek hitetlenül« szomorú önigazolását hirdetni. [...] Kortársaiban e lázongást a meditálások önvallomásainak sora követte. Babits Mihály lelkében érik meg ez az önmagába néző sóvárgás a Felsőbb Hatalom után, Juhász Gyula már a vidék vallásos felfogásának etnikumát is átmenti hallatlanul finom lírájába. Kosztolányi Dezső a kultúra kiábrándult csömörén át nézi, míg Tóth Árpád a szenvedés prizmáján tükrözi töprengő Isten-látását” – írja Kozocsa.¹³ Ady „hitetlensége” azonban Szabó Lőrinc szerint „félreértés”, így fogalmaz *Az istenes Ady című*, Ady istenes költeményeiből összeállított, általa szerkesztett antológiájának bevezető tanulmányában: „a természettudományos gondolat-éra legnagyobb költői reprezentánsa, az erotikus, forradalmár és istentelen Ady: a félreértett Ady: a legnagyobb magyar vallásos lírikus.”¹⁴ Milyen is volt ennek a sok tekintetben úttörőnek számító költőnek az istentelensége? Valószínűleg hasonló, mint kortársainak: nem isten-, hanem sokkal inkább egyháztagadó, a kiüresedett, személytelen vallásosságot ellenző, akárcsak a fiatal Babits Mihályé, akiről az őt egykor mesterének tekintő Szabó Lőrinc így ír: „kivágyódása magából: a szellem kísérteties erotizmusa a matéria felé, a nő, a lelkes társ, a barát felé. Az Isten felé.”¹⁵

¹² KABDEBŐ Lóránt, „Isten és a világ”. Szabó Lőrinc metafizikai távlatai In.: FINTA Gábor - SIPOS Lajos (szerk.): *Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*, Budapest, 2006, 230.

¹³ KOZOCSA, Isten szemlélete... I. m., 517.

¹⁴ SZABÓ Lőrinc, *A Sion-hegy alatt. Előszó egy Ady-antológiához*, Híd, 1927/8.

¹⁵ SZABÓ Lőrinc, *Az örök mű (Babits Mihály)*, Szózat, <http://www.szozat.org/index.php/ertekeink/tartalommutato/6251-szabo-lorinc-az-orok-mu-babits-mihaly> (Hozzáférés: 2024. 11. 26.)

A korszak vallásos hagyományokkal való szakítása ellenére a keresztény kultúra mind a mai napig átszövi az európai ember nyelvét, gondolkodását és történelemszemléletét. A hagyomány tehát megtagadható, de gyökeresen nem törölhető el.¹⁶

Bár Szabó Lőrinc kortársaival erősen kötődik a szekularizációhoz, és tételelesen meg is tagadja a kereszténységet, számos alkalommal jelentve ki: „sajnos, ateista vagyok”,¹⁷ mégsem képes kizárni költészetének transzcendencia-igényét, belesodródva ezáltal egy az egész életművére – és egyben az egész modernsége – kiterjedő, véget nem érő tusakodásba, melyet Kozocsa Sándor így ír le: „A Szabó Lőrincék nemzedéke még harcban állt a Legnagyobbval s el-elbukva is elmélkedik nagyságán vagy töpreng létezésén.”¹⁸

A keresztény kultúrától, annak képzeiteitől, fogalmi körétől, nyelvezetétől szabadulni képtelen modern magyar líra tehát, ha már kilépni nem tud a hagyományból, arra kényszerül, hogy átformálja azt. Olyan határhelyzeteket hoz létre, melyben a költészet egyfajta „billegő”,¹⁹ két világ közti pozícióba kerül, ahogyan azt már az Adyról alkotott, korábban felvázolt elgondolások is jelezték. A versek és költőik az istenes és az istentelen, a szent és a profán köztes terébe kerültek.

2.2. A POSZTSZEKULARIZMUS

„Eszébe nem jutna senkinek, hogy az iszlám kultúráját ne a Koránból, a hindu kultúrát ne a védákból és az upanisadokból kiindulva kezdje vizsgálni: Miért ne lehetne éppilyen eredményes, ha a nyugati kultúrát a Bibliából kiindulva vennénk górcső alá?”²⁰ – kérdez rá Northrop Frye *Az Ige hatalma* című könyvében. Ahogyan a korábbiak során is láthatóvá vált: a bibliai örökség aktívan él a modern ember szekularizált gondolkodásmódjának hátterében azon szövegekben, melyek a huszadik század őszintén vágyakozó istenkereséséről tesznek tanúbizonyságot. Miért is ne lehetne ezen hagyomány felől olvasni őket?

¹⁶ Vö.: SZÉNÁSI, *A szavak sokféleségéről... I. m.*, 24.

¹⁷ SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*, Osiris, Budapest, 2001, 54.

¹⁸ KOZOCSA, *Isten szemlélete... I. m.*, 518.

¹⁹ A kifejezést KABDEBÓ Lóránt használja kétrészes írásában, az *Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján. I. és II. részében*.

²⁰ FRYE, Northrop, *Az Ige hatalma*, ford. PÁSZTOR Péter, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997, 17.

A posztszekularizáció egy olyan kortárs művészetszemlélet, mely elsősorban a képzőművészet területén vált elterjedtté, de gondolatisága nem korlátozódik a művészetnek csupán erre a területére. Kovács-Gombos Gábor így ír erről:

„Az utóbbi évtizedekben egy újabb változás tanúi vagyunk. Varga Mátyás a posztszekularizáció idejeként definiálja jelenünket. Nem szűnt meg a szekularizáció, de a vallás iránti társadalmi igény megnövekedett. [...] »A szekularizáció során láthatatlanná vált vallás ma – a posztszekularizáció korában – újra láthatóvá válik és visszatér a nyilvános térbe. Ez a művészetben nem történik meg nyom nélkül.« – állapítja meg Johannes Stükelberger. A kötöttségektől megszabadult kortárs művészet vallásos érdeklődése tehát megnőtt.»²¹

Ez a megnövekedett érdeklődés ugyanakkor nem mondható el kortárs művészetfelfogásunkról, mely gyakran olyannyira elutasítja a kereszténység felől közelítő nézőpontokat – az irodalom esetében az ilyen típusú olvasatokat –, hogy ezáltal értékes kutatási és értelmezési lehetőségektől fosztja meg magát. Éppen azt teszi, amit a szekularizáció is, és amely hibára igyekeznek felhívni a figyelmet a posztszekularizmus irányzatának gondolkodói. „[A]z »Isten megölésével« a fürdővízzel együtt kiöntjük a gyereket is: azzal, hogy megszabadulunk a nyomasztó »gondviselésszerű« transzcendenciától, amely megfosztja az embert szabadságától, magunkat is megfosztjuk a lét egyedüli alternatívájától, amely itt és most lehetőséget kínál arra, hogy túllépjünk jelen kondíciókon»²² – olvasható Agata Bielik-Robson *A posztszekularizáció eszméje, avagy mi következik az Isten halála után* című esszéjében. Mi jellemzi a posztszekularizmus látásmódját?

„»[P]osztszekularizációs« perspektívában a vallás sajátos értelmezést kap, mert a posztszekularisták érdeklődését és rokonszenvét természetesen nem kelti fel a vallásosság minden formája. Lényegileg a vallásnak egy igen szűk és specifikus formulája érdekli őket, ami mindenképp korszerű vallás, vagy legalábbis, ahogy Habermas fogalmazott, »együttműködik a felvilágosodással« [...] olyan »korszerűsített« vallási jelenségekre összpontosította figyelmét, amelyek azok után is megőrizték transzcendens irányultságukat, hogy eltűnt a providenciális isten állandó jelenlétének érzete. [...] A posztszekuláris perspektíva tehát, amely nem jelenti a vallásos hit teljes visszatérését a kinyilatkoztatás egész dogmatikus arzenáljával, nem

²¹ KOVÁCS-GOMBOS, *Transzcendencia a művészetben... I. m.*, 7.

²² ROBSON, Agata-Bielik, *A posztszekularizáció eszméje, avagy mi következik az Isten halála után*, ford. PÁLYI András, Kalligram, 2011/6, 71.

hajlandó elfogadni »a kinyilatkoztatás nyomának« teljes kitörését, sőt azt a remény és az ígélet momentumaként megpróbálja megőrizni.”²³

Az iméntiek fényében talán nem elvetendő lehetőség a huszadik század első fele költő-nemzedékeinek bizonyos alkotóit a posztszekularizmus felől vizsgálni, hiszen olyan alkotókról van szó, akik bár hátat fordítanak a hagyományos vallásosságnak, nem veszítik el érdeklődésüket és érzékenységüket a transzcendencia iránt, mi több, lírájukban felerősödik a vágy egyfajta személyes isten megtalálására.

A posztszekularizmus azonban nemcsak a modernista költők szemléletmódjára, de a jelen dolgozat és a kortárs spirituális irodalomkutatás szemléletére is vonatkoztatható. Ahogyan Bielik-Robson fogalmaz:

„A posztszekuláris perspektíva a modernitást tehát olyan korszaknak mutatja, amelyet nem a mindenáron végigvitt szekularizáció határoz meg, inkább a transzcendencia és az immanencia közti alkudozás, aminek tétje az emberi szabadság megmentése, és fordítva, az immanencia totális igényeinek a lefegyverzése az »isteni törvényekre« történő hivatkozással.”²⁴

3. TRANSZCENDENS ASPEKTUSOK SZABÓ LŐRINC KÖLTÉSZETÉBEN

3.1. SZABÓ LŐRINC, AZ „ISTENT AKARÓ ATEISTA”

„A kételyek és Istennel való viaskodások sokszor szemléletes és néha metafizikailag is fölfogható képei elevenednek meg Szabó Lőrinc »istenes« lírájában. Pusztán spekulatív líra: hiányzik belőle Ady fanatikus Isten-akarása”²⁵ – olvashatjuk Kozocsa Sándor gondolatait, melyekkel azonban maga a költő is vitába száll korábban már idézett *Kíváncsiság* című versének egyik önjellemző sorában: „istent akaró ateista”. A fejezet címébe is beemelt idézet talán a legtömörebb, leghitelesebb leírása annak, hogyan közeledett költészetében Szabó Lőrinc a keresztény istenhez, és hogyan távolította mégis el magától mindazzal együtt, amit tradicionális vallásosságnak nevezünk.

²³ UO.

²⁴ UO.

²⁵ KOZOCSA, *Isten szemlélete... I.m.*, 522.

Kabdebó Lóránt – egyedül ő foglalkozott Szabó Lőrinc költészetének vallási aspektusaival – *Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján* című írásában mutatja be a költő ars poeticájának teológiai kötődéseit. Összegyűjti a kereszténységgel való viaskodás nyomait magán viselő szövegeket, kezdve néhány versen, a *Vers és valóság* pár kiemelt kommentárján át, továbbá egy érthetetlen módon titkolt Szent Ágoston-szöveg lefordításán, illetve egy kéziratban maradt cikluson keresztül, egészen egy húsvéti rádióadás felkutatott hanganyagáig.

„[A] Szabó Lőrinc költői pályáján kiteljesedő ars poetica alakulási folyamatában megjelenő ikonikus evangéliumi utalásokat követve figyelhetünk fel a teológia problematikájának jelenlétére egy klasszikus magyar költő pályáján. Amely ars poetica nem szent szövegek utánamondása, megverselt teológia, hanem tiszta költészet. Mely azt az utat mutatja be, hogy miként válik a teológia kérdésfelvetése egy ars poetica megalkotásának ihletőjévé, majd pedig ezt követően hogyan alakul egy ars poetica a teológiát faggató alkalmak verssé formálásának esélyévé.”²⁶

Bár Kabdebó idézett műve a legalaposabb olyan tanulmány, amely Szabó Lőrinc költészetét a teológia irányából közelíti meg, nélkülözi az olyan részletes szövegelemzéseket, melyek rávilágíthatnának arra a poétikai jellegzetességekre, mely Szabó Lőrincnél olyan feltűnően tetten érhető: a teológiai hagyomány nyelvének új jelentést hordozó használatára, és arra, hogyan is jelenik meg és hat ez a kettősség és küzdelem a versekben.

„Nem hiszem már vagy húsz esztendeje, s mennyit foglalkozom vele!”²⁷ – citálja a költő *Isten* címet viselő töredékét Kabdebó Lóránt. Szabó Lőrinc transzcendencia iránti érdeklődése valóban nem merült ki istenkereső, de minduntalan istennel hadakozó költészetében. 1927-ben megjelentette *A Sion-hegy alatt* című Ady-antológiáját, melyben Ady Endre istenes verseinek gyűjteményét állította össze azzal a bevezető tanulmánnyal adva ki a kötetet, melyre már előzőleg is hivatkoztam. Ebben a szövegben találkozunk a következő hosszabb okfejtéssel, melyből képet kaphatunk Szabó Lőrinc felekezetekhez fűződő viszonyáról, a protestantizmusról és a katolicizmusról való gondolkodásmódjáról:

„Azt hiszem, a Jó és Rossz együttérzésének kifejlődését is a panteizmusához érzésem szerint némileg közelebb álló protestantizmus predesztinációs hite segíthette elő Adyban, hiszen a kálvinista Istennel üldözött, de szinte fiúi viszonyban lehet a Rossz is, amelyet a Teremtő maga rendelt végérvényesen rossznak, míg a katolikus lélekben a Rossz mintegy hivatalos ellenzékbe

²⁶ KABDEBÓ Lóránt, *Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján. II. rész*, Aracs, 2022/3, 80.

²⁷ KABDEBÓ, „*Isten és a világ*” I. m., 229–237.

szorul. Ady mint panteista tekintette semlegesén a bűnt, és csatázott Istennel a Rossz miatt, mint panteista látta a Rosszat is a mindenség szerves részének, de mint református kapott a szabad vizsgálódás tana révén bátorítást arra, hogy csapások idején szembe is szálljon Istennel, vagy akinek, amennyiben e tettét csak a véges emberi értelem látja elhibázottnak, szükségképpen megbocsátónak kell lennie az általa eleve elrendelt Rossz-sággal szemben. Hogy Ady felfogása, illetőleg a fenti értelmezés esetleg eltér a hivatalos protestáns állásponttól, az véleményem szerint itt mellékes, hiszen a versírás lélektana nem alkalmazkodik a teológiához, s a felvázolni próbált lélekállapot a Rossz szerepének tekintetében nem a protestantizmusnak, hanem a protestáns hit és egy-egy lélekanyag önálló keveredésének eredménye, önállóan, megakadályozhatatlanul kialakult, de törvényszerűsége semmiképp sem pretendáló eredmény. [...] [V]allásos háttére van nagyon sok olyan versének, amelyben nincs is tényleges utalás az Istenre.”²⁸

Szabó Lőrinc olyan gondolatokat fogalmaz meg Ady kereszténységhez fűződő viszonyáról, istenképéről és istenkereső verseiről, amelyek javarészt saját költészetéről is elmondhatók lehetnének. Neveltetéséhez és szellemi örökségéhez híven familiáris módon ír a protestantizmusról, mely a költő gondolatmenete alapján befogadóbb a Rosszal, és mindazokkal, akik harcba mernek szállni Istennel. Szabó Lőrinc Adyhoz és több kortársához hasonlóan vív meg örökségével, ám önmagára nézve mindez hosszú éveken keresztül nagyrészt reflektálatlan marad. Költőtársai vele együtt Jób hangján perelnek a Mindenhatóval, ahogyan később Szabó Lőrinc a bibliai történetre reflektálva, Kant alapján a következőképpen fogalmaz: „Jób barátai mindig úgy beszélnek, mintha az isten titokban kihallgatná őket. Jób viszont, az »Istenen belüli« lázadó, őszintén beszél.”²⁹ A huszadik század olyan szerzői, mint Ady, Babits, Krúdy, Szabó Lőrinc, Radnóti és még sokan vallásos külsőségek nélkül keresik az elveszett istent. Erre a keresésre Szabó Lőrinc elsősorban nem saját, hanem inkább Ady lírájában érez rá. „Persze leírni a másik költőről valamit – korrekt irodalomtörténet. De utánamenni, elfogadni a másik vívódásait, és belegondolni, *ő maga* hogyan látja *saját* helyzetét ugyanebben a mezőben? Ez már sajátos alkotói feladat”³⁰ – jegyzi meg Kabdebó. Ezt a feladatot Szabó Lőrinc talán csak egy 1940-es, húsvéti rádióadásban teljesíti, melyre ugyancsak Kabdebó Lóránt bukkant rá:

„Isten végtelen téma, minden út hozzá vezethet. Akiben van fantázia, az akkor sem tud hitetlen lenni, ha annak hiszi magát. Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzássá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben.

²⁸ SZABÓ L., *A Sion-hegy alatt... I. m.*, 8.

²⁹ KABDEBÓ, *Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján. II. rész, I. m.*, 85.

³⁰ KABDEBÓ, „*Isten és a világ*” *I. m.*, 229.

A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai. [...] Igen, a költő csak szavakat mondhat; de ezek a szavak néha az Igének, a Logosznak a szavai.”³¹

Bár Szabó Lőrinc idézett kijelentései nem perdöntőek kutatásom szempontjából, mégis fontos adalékkal járulnak hozzá a korábban leírtakhoz, melyeknek fényében egy fokozatosan tudatosuló istenkeresés folyamata feltételezhető a költő életművében.

3.2. STILISZTIKAI MEGKÖZELÍTÉS

Szabó Lőrinc verseiben többször előfordul a zsoltárok stílusának vagy szóhasználatának átvétele, műveinek szókinccse jól mutatja, milyen mélyen beleivódott lírájába a vallásos nyelv. Ennek szemléltetésére szógyakorisági vizsgálatot végeztem a költő kötetbe rendezett verseinek korpuszán, amit jelen fejezetben részletesen bemutatok.

Mit is jelent pontosan a „vallásos nyelv”? Hardiné Magyar Tamara 2016-os doktori disszertációjában foglalkozott a vallásos nyelvváltozat meghatározásának kérdésével. A dolgozat utal David Crystal: *A nyelv enciklopédiája* című munkájára, amelyben a jelen kutatáshoz is releváns teolingvisztika fogalmával találkozunk: „[a] teolingvisztika [a] bibliakutatók, a teológusok és a vallásos meggyőződés elméletének és gyakorlatának egyéb művelői által használt nyelv vizsgálata”.³² Egy másik szakirodalom azonban így írja le: „a teolingvisztika szakkifejezés a 20. század második felében felbukkant neologizmus [...]. A teológia, a nyelvészet, a filológia, a pszichológia, a szociológia, az antropológia, a mélylélektan, a szemiotika stb. eredményei integrálásának és a tudományköziségnek (interdiszciplinaritásnak) az igényével lépett föl.”³³

³¹ Elhangzott 1940. március 25-én, húsvéthétfőn, 17.35–18.10-ig a Rádió Bp. I. adóján. A Rádióélet így hirdette meg a műsort: „*Isten és a világ. Istenes versek minden földrészből.* Összeállítja és bevezeti SZABÓ Lőrinc.” SZABÓ Lőrinc, Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák, s. a. r., jegyz., utószó KEMÉNY Aranka, *Isten és a világ*, I. 566. Közlés alapja: autográf javítású gépirat, PIMK, letét, file: 14.2376–78., 14.2332–2343.

³² CRYSTAL, David, *A nyelv enciklopédiája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 512.

³³ BENCZE Lóránt, *Teolingvisztika*, 2011. <https://e-nyelvmagazin.hu/2011/03/19/teolingvisztika/> (Hozzáférés: 2024. 11. 26.)

Crystal, ahogyan azt Hardiné is megjegyzi, „[i]gyekszik különbséget tenni a teológusok, bibliakutatók, más egyházi személyek teológiai nyelvhasználata, tehát a szakmainak tekinthető nyelvhasználat, valamint a laikusok által is használt, beszélt, írott és olvasott, a mindennapi élet szókincséből, fogalomtárából merített vallási nyelvhasználat között.”³⁴ Szintén nála olvashatjuk azt a kiegészítést, hogy míg a szakmainak tekinthető teológiai nyelvhasználók (teológusok és bibliaudósok) nyelvezetét besorolhatjuk a szaknyelvek közé, addig a „laikusok” a hétköznapi hitéletben alkalmazott nyelvhasználatuk esetében ez a besorolás már korántsem egyértelmű.³⁵ Én ez utóbbihoz sorolnám továbbá a hitgyakorlást elhagyó, de nyelvezetükben a „laikus” teológiai nyelvhasználatot őrzőket, tehát többek között dolgozatom kulcsfiguráját: Szabó Lőrincet is.

Az inkább a „szaknyelvi oldal” felől közelítő írások közé tartozik a szakma hazai képviselői közül Kurtán Zsuzsa 2003-as *Szakmai nyelvhasználat* című műve, melyben bár nem alkalmazza a teolingvisztika (vagy theolingua) terminust, beszél a vallásos nyelvről, ám azt Crystalhoz hasonlóan elsődlegesen „az ima, a hálaadás, a liturgia, a szentbeszéd, nem utolsósorban pedig a szertartások”³⁶ nyelvén keresztül igyekszik megragadni, ezzel mintegy kívül rekesztve azt a fajta örökölt vallásos nyelvhasználatot, mely ezeket a funkciókat már nem tölti be, mindazonáltal hatással van a nyelvhasználatra és a gondolkodásmódra. Kurtán szerint a vallásos nyelvhasználat végzi célja szerint a „vallásos üzeneteknek a világ felé történő közvetítését, mely üzenetek segítségével az ember a vallás felé utat találhat”,³⁷ ez a cél azonban látszólag kizárja a szintén vallásos nyelv kifejezéseit és szókincsét használó laikus beszélőket a vallásos nyelvhasználók soraiból. A megfogalmazás akár elavultnak is tűnhet, hiszen a vallásosság a huszadik század eleje óta egyre inkább a nyelvben és nem a valódi hitgyakorlásban őrződik meg: még ha a szókincs pár jellemzőbb szava deszakralizálódott is a mai nyelvhasználatban, a specifikusabb vallási nyelv továbbra is magában hordozza a szentség, a transzcendencia megsejtését és az afelé irányulást.

Ennek egyik példája, ahogyan Szabó Lőrinc lírájában a cél nem a vallásos üzenet közvetítése lesz a világ felé, hanem sokkal inkább a világban tapasztalt transzcendencia

³⁴ HARDINÉ, *Vallási nyelvhasználat... I. m.*, 3.

³⁵ UO.

³⁶ KURTÁN Zsuzsa, *Szakmai nyelvhasználat*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 179–180.

³⁷ UO.; idézi: HARDINÉ, *Vallási nyelvhasználat... I. m.*, 3.

megközelítése és szavakba öntése a vallásos nyelv szókészletét és jelentéseinek segítségével hívásával. Természetesen, ahogyan azt Hardiné is kiemeli, „[e]setenként nehéz meghatározni, hogy adott szituációban valaki köznyelvi vagy terminus jelentéssel használ-e egy adott lexikai egységet.”³⁸ Dolgozatomban igyekszem egy olyan módszert alkalmazni, mellyel ha pusztán skalárisan is, talán megítélhetőbbé válnak az ilyen esetek bizonyos a köznyelvben ritkábban használt, teológiai szavak alkalmazása esetén.

Hipotézisem szerint Szabó Lőrinc releváns verseinek jelentős részében a vallásos nyelv szókincsének lexikai egységei nem köznyelvi elemekként vagy deszakralizáltak, hanem a teológiai terminusok jelentésével realizálódnak a köznyelvi, sok esetben határátlépő és az említett módon már-már blaszfémikusnak érzékelhető környezetben, mely által szaliensebbé, feltűnőbbé válnak, ennek következtében pedig csak felerősödik eredeti, teológiai jelentésük. A világi erotika megkonstruálása a vallásos nyelv szókincsének használatával egy erőteljesebb, határátlépő stílushatást eredményez: a szavakat ismerő, vallásos nyelvhasználók körében botránkozást, míg a laikus köznyelv számára talán érthetatlenséget szülhet az eredeti vallásos jelentését vesztett nyelv szavainak visszamentése egy magát világinak, ateistának valló líra közegébe. Tudjuk ugyanis, hogy „[a] lokálisan aktivált fogalmak mellett vagy azok hátterében lévő fogalmak félig aktiváltak, és könnyen hozzáférhetők”,³⁹ vagyis a vallásos nyelv terminusainak használata szándéktól függetlenül is képes félig aktiválni a vallásos nyelv fogalmi hálóját.

Szikszainé Nagy Irma *Magyar stilisztika* című könyvében Péter Mihály stílusfogalmára támaszkodik, melyben fontos szerep jut „bizonyos elemek előfordulási gyakoriságának, illetve valószínűségének más, hasonló kontextusú szövegek [...] gyakorisági értékeihez viszonyított arányaiban.”⁴⁰ Szikszainé említett művében ehhez kapcsolódóan használja Pierre Guiraud kulcsszók fogalmát, melyet Szabó Lőrinc költészetéből vett példákkal szemléltet:

³⁸ HARDINÉ, *Vallási nyelvhasználat... I. m.*, 12.

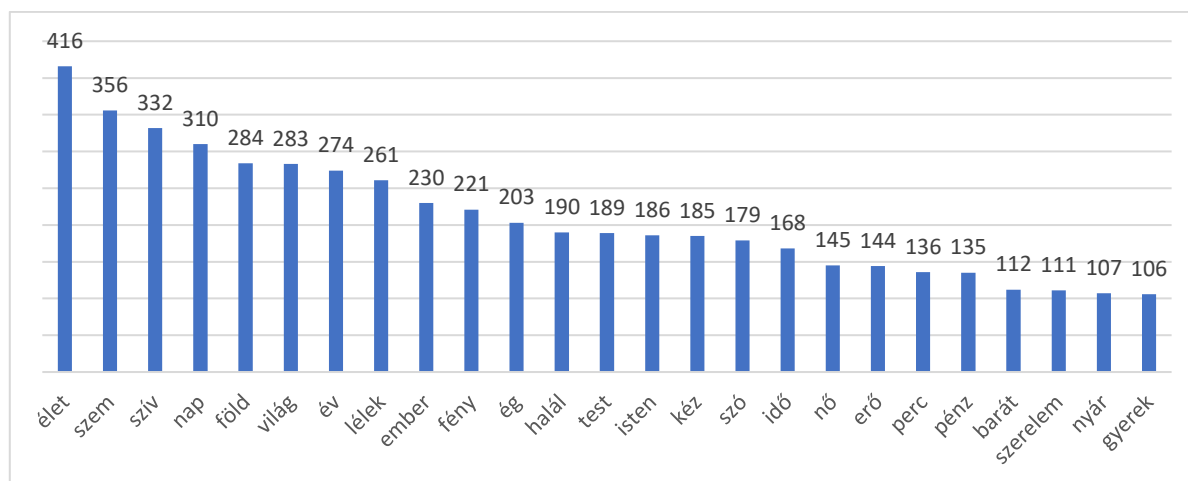
A kérdés Szabó Lőrinc költészetének szempontjából azért is jelentős, mert gyakran nehezen dönthető el, hogy egyes szövegek a tradíció reflektálatlan tovább élésére szolgálnak példát, vagy a transzcendencia igény megnyilvánulásaiaként kezelendők, netán tudatos transzcendencia-keresés mutatkozik meg bennük. Habár az elvégzett szógyakorisági vizsgálat erre nem alkalmas, a dolgozat későbbi részében a szövegelemzések során erről is tisztább képet kaphatunk.

³⁹ TOLCSVAI Nagy Gábor, *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Tankönyvek, Osiris Kiadó, Budapest, 2013, 145.

⁴⁰ PÉTER Mihály, *Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, 12., 1978, 225.

„Mindenféle nyelvi-stiláris elem abszolút gyakoriságát lehet mérni: a fonémákét, a mondat szerkezeti típusaiét stb. így meg lehet állapítani az átlagosnál gyakrabban használt és ezért a művész stílusára jellemző szavakat, az ún. **kulcsszókat**, amelyek a gyakorisági listákhoz viszonyítva mutathatók ki. Számbavételük azért fontos, mert ezek az elemek információkat közölnek, mint például Szabó Lőrinc kulcsszói: *tud, lát, Isten, pénz, akar, szeret, mond, erő, gyerek, gyermek, kell, szeretet.*”⁴¹

Az itt olvasható részlet számomra különösen fontos, ugyanis Guiraud kulcsszók fogalmát Szikszainé Szabó Lőrinc tizenkét, a költő lírájára erőteljesen jellemző szavával példázza. Ennek nyomán magam is vizsgálat alá vettem a korpuszt, hogy felmérjem a művekben leggyakrabban előforduló főnevek gyakoriságát. Szabó Lőrinc huszonöt leggyakoribb főneve a leggyakoribbtól a kevésbé gyakoriak felé haladva a következő: *élet, szem, szív, nap, föld, világ, év, lélek, ember, fény, ég, halál, test, isten, kéz, szó, idő, nő, erő, perc, pénz, barát, szerelem, nyár, gyerek.*⁴²

A korpusz huszonöt leggyakoribb főnevéről szemléltető diagramot készítettem. A számok a főnevek szótövének a korpuszban való előfordulásának számát jelzik. Az *élet* szó olyan feltűnőséggel jár az élen, hogy kétség sem férhet hozzá, miszerint Szabó Lőrinc lírájának egyik fókusza valóban maga a vitalitás, az élet. A felsorolásból különös figyelmet érdemel az *isten* szó, mely mind az idézett kulcsszók közt, mind az általam készített, főnév-fókuszú szógyakorisági vizsgálatban előkelő helyen szerepel, mi több, ez utóbbiban pusztán három előfordulással marad el a *test* szótól, amelyet a Szabó Lőrinc-szakirodalom a költő életművének

⁴¹ SZIKSZAINÉ, *Magyar stilisztika... I. m.*, 43.

⁴² A vizsgálatot az UDPipe webes felület segítségével folytattam le Szabó Lőrinc kötetben megjelent verseinek korpuszán. <https://lindat.mff.cuni.cz/services/udpipe/> (Hozzáférés: 2024. 11. 26.)

egyik kulcsszavaként tart nyilván. A statisztikában a *test* és *isten* szavak egymás mellé kerülése látványosan hívja fel a figyelmet az *isten* életműbeli jelentőségére. Fontos lehet továbbá az *élet-halál* ellentétpár; az erotikához/testiséghez/földi szerelemhez kapcsolható szavak: *szív, szem, test, nő, erő, szerelem*; valamint azok a fogalmak, melyek Szabó Lőrinc költészetében gyakran vonzották maguk után a transzcendens képeket, például: *nap* („Ha eldoblak, megjelenik az *Isten* / s nehéz harag hömpölyög *nap*-szemében.”;⁴³ *fény* („a vágy, amit én *fénynek* nevezek / és *szentléleknek* a hívő”;⁴⁴ *ég* („látva, hogy rajta nem segít az *Ég* / s átvéve lelke száz sajgó sebet, / kigyulladt szívvel és könnyek között, / próféta, ki csodáért könyörög / s *Istenbe* szédül, én kezdtem imát.”⁴⁵ [Valamennyi kiemelés tőlem.]). Mindemellett megemlíthető, hogy az első száz leggyakoribb főnév alkotta csoportba befértek a *hit*, a *remény* és az *Úr* szavak is, melyek ugyancsak a vallásos nyelvezetet erősíthetik.

„Érdeemes tekintettel lenni arra, hogy egy nyelvi elem viszonylagos gyakorisága fontos mutató, de sokszor kevésbé meghatározó, mint az adott elemnek a konkrét szöveggörnyezetben való előfordulása. Ugyanis egy meghatározott kontextusban egy nyelvi elem le- vagy felértékelődhet”⁴⁶ – jegyzi meg Szikszainé, arra figyelmeztetve, hogy egy ilyesfajta elemzésben nem elégséges a szavakat kontextusukból kiemelve kezelni, hanem valós, kontextusokon belüli, elmélyültebb szövegelemzés szükséges. Erre vállalkozom a következő fejezetekben.

4. FÉNY, VÁGY, TITOK – AZ ÉLETMŰ HÁROM, TRANSZCENDENCIA FELÉ MUTATÓ KULCSMOTÍVUMA

A dolgozat további részében a motívumok vizsgálatára, valamint az életmű egyes, a kutatás szempontjából kiemelt verseinek elemzésére kerül sor. Deczki Sarolta Radnóti Miklós költészetét elemzi hasonló módon egy motívum-alapú vizsgálat során. Deczki ezen művében figyelmeztet annak a veszélyére, hogy a kulcsszavak kiemelése okozta fókuszált elemzés jelentésszűküléshez, és a másfajta olvasati lehetőségekre való vaksághoz vezethet.⁴⁷ Kutatásom célja ugyanakkor ezen motívumok segítségével éppen egy olyan újfajta olvasati lehetőség

⁴³ SZABÓ L., *Hasztalan lázadás* = [Összes versei I., I. m.], 16.

⁴⁴ SZABÓ L., *Fény* = [Összes versei I., I. m.], 112–113.

⁴⁵ SZABÓ L., *Ima a gyermekekért* = [Összes versei I., I. m.], 572–573.

⁴⁶ SZIKSZAINÉ, *Magyar stilisztika... I. m.*, 43.

⁴⁷ DECZKI, *Az érzékiség... I. m.*, 181.

felmutatása, mely az eddigi Szabó Lőrincről szóló szakirodalmakban nem jelent meg. Ez pedig fontos lehet az életmű egészének értelmezése szempontjából, hiszen új adatokkal szolgálhat nem csupán a köteteken belüli, de az egész életművön átívelő, versek közti dialogicitással kapcsolatban is.

4.1. FÉNY – PANTEISTA ÉLETÖRÖM, SZENTSÉG, ÜNNEP

Már a korábban részletezett stilisztikai korpuszvizsgálat során megmutatkozott a *fény* szó jelentősége Szabó Lőrinc életművében, hiszen a költő lírájának tizedik leggyakrabban előforduló főnévéről van szó. Érdeemes megemlíteni, hogy a *fény* vizsgálata nem csupán költői képként érdemel figyelmet, hanem motívumként is, hiszen a már korábban idézett Kovács-Gombos Gábor is kiemelt figyelemmel vizsgálja a *fényt* mint a transzcendencia felé mutató jelet a képzőművészetekben. Az ikonok háttérének vizsgálatakor a következőket írja: „Uszpenszkij szavaival élve: »(...) itt mindent átjár a fény. Isten fény, és az Ő megtestesülése a fény megjelenése a világban«”.⁴⁸ Uszpenszkij kijelentései akár Szabó Lőrinc itt következő költeményeire is érvényesek lehetnek. Értelmezésemben a *fény* motívum a szövegekben azokkal a leggyakrabban kívülről érkező transzcendencianyomokkal kapcsolatban jelenik meg, melyek sokszor a természettel, a látható, külső, materiális valóságban érzékelt szentséggel, a vitalitással összekapcsolódva tűnnek fel a művekben. „Ha a bibliai szöveghagyomány felől közelítünk az elemzett motívumok értelmezéséhez, akkor a fényt vagy valamilyen teofánia kísérőjelenségeként (mint például Saul megtérésekor a damaszkuszi úton /ApCsel 9,1-9,9/), vagy pedig magával Istennel azonosíthatnánk”⁴⁹ – írja Szénási Zoltán. A következőkben néhány vers elemzésén keresztül igyekszem bemutatni, mindez hogyan jelenik meg Szabó Lőrinc költészetében. Bár elsősorban az életmű első felében, azon belül is leginkább a motívumot címében is viselő, 1925-ös *Fény, fény, fény* kötetben találkozunk releváns versekkel, fontos megjegyezni, hogy a motívumnak az imént felvázolt értelemben vett használatára az életmű egészében találni példákat.⁵⁰

⁴⁸ Idézi: KOVÁCS-GOMBOS, *Transzcendencia a művészetben... I. m.*, 13.

⁴⁹ SZÉNÁSI, *A szavak sokféleségéről... I. m.*, 223.

⁵⁰ Megemlíthetők többek között a *Föld, erdő, isten* kötet *Egyedül, Gyógyulás*; a *Kalibán!* kötet *Elvesztett vigasz, Egy kis értelmet a reménynek!*; a *Te meg a világ* kötet *Szentjánosbogár*; a *Különbéke* kötet *Ősz az Adrián*; a *Harc az ünnepért* kötet *A nyárvégi naphoz*; a *Régen és most* kötet *Pocsolyák; Őszi erkélyen, Itt, bent*; a *Tücsöklégy*

A költő első, 1922-es *Föld, erdő, isten* című kötetében még viszonylag ritkábban előforduló fogalom a *fény*: megtaláljuk a szinte panteista istenségként megjelenő nap leírásában, a *Hajnali himnusz* című versben;⁵¹ de a női *te* is fényként jelenik meg a még nagybetűs Isten szemében: „Talán az Isten / játszik velem s te vagy a fény szemében.”⁵² A *Magány* című költemény panteista képei („s minden virág, fű, óra, cserje, kő / egyetlen, boldog, nagy jelképbe nő”⁵³) ugyancsak egyetlen fénné egyesülnek, amely egy isten felé mutat: „s annak fényébe szöve éjszakám / istent szivembe lopja a magány.” Ez az isten azonban még alakatlan, inkább csupán transzcendencia-vágy, mint egy személyes isten utáni sóvárgás, ez azonban a későbbi művekben átalakul. Itt az „istenit”, a transzcendenst csupán érzékein át sejtí meg a versek szereplője: „hempergek a porban, a fényben, s szeretem a földet, az isteni testet”.⁵⁴ A testként megmutatkozó természet, mely istenivé magasztosul, Szabó Lőrinc panteista költészetében személytelen marad, és éppen ezért kevés lesz ahhoz, hogy betöltse az istenhiány miatti űrt.

„A naturalista panteizmus, vagyis az a kísérlet, hogy a természetet isteni tulajdonságokkal – célirányos változással, gondviselő bölcsességgel, kreativitással – ruházzák föl, azt szolgálja, hogy Istent közelebb hozzák az emberi tapasztalatokhoz, még akkor is, ha ezzel megfosztják felismerhetően személyes vonásaitól; s ez a felfogás olykor csak szavakban különbözik a nyílt ateizmustól”⁵⁵

Leszek Kolakowski, lengyel filozófus naturalista panteizmusról írt megállapítása helytállónak bizonyul Szabó Lőrinc, valamint a korszak hasonlóan panteista szemléletmódot követő alkotóinak költészetére vonatkoztatva. Erről a személytelen panteizmusról ír Szabó Lőrinc Adyról szólva: „Ady s minden panteista lélek számára az Isten nem emberfölötti úr, hanem személytelen és egyetemes életakarat és életkényszer”.⁵⁶ Szabó Lőrinc költészetének panteista vonulatát az „újpogányság érzéki életöröme jellemzi”,⁵⁷ mely már előrevetíti az

Valami történt, Adria, Emlékszel? Mire?; és A huszonhatodik év kötet Az volna méltó, Csodálatos-rémületes című versei.

⁵¹ „Mi lenne nélkülem e ragyogás? mi lenne a földalatti / harangok csendülő szíve? s a hajnali boldog cinege-dal? / - Óh, csak az én hitem dobog a fényben, lobog a szélben, izgatott / mámorában égi zenévé szöve a szürke földi zajt!” (SZABÓ L., *Hajnali himnusz* = [Összes versei I., I. m.], 13–14.)

⁵² SZABÓ L., *Hasztalan lázadás* = [Összes versei I., I. m.], 16.

⁵³ SZABÓ L., *Magány* = [Összes versei I., I. m.], 18–19.

⁵⁴ SZABÓ L., *Torzonborz, fekete állat* = [Összes versei I., I. m.], 29.

⁵⁵ KOLAKOWSKI, Leszek, *Ha nincsen isten...*, ford. PÁSZTOR Péter, Európa Könyvkiadó, 1992, 157–158.

⁵⁶ SZABÓ L., *A Sion-hegy alatt... I. m.*, 8.

⁵⁷ GINTLI Tibor, szerk. *Magyar irodalom*, Akadémiai, Budapest, 2015, 807.

érzékeken át való kapcsolódást a transzcendenciához. Itt azonban erről még nem beszélhetünk, hiszen a szövegek testiségbe és erotikába hajló beszédmódja ellenére a *fény* motívum csupán kapuja a transzcendencia felé vezető útnak, mindig csak annak megsejtését vagy vágyát jelzi.

A *Kalibán!* című 1923-mas kötetben az előzőhöz hasonlóan csak elszórván jelenik meg a *fény*, például a *Hajnali séta* és az *Isten* című versekben, és akárcsak az eddig idézett művekben, a motívum itt sem erősödik szövegszervező elemmé. Az *Isten* című költemény a kötet záró alkotása, melyben a címadás ellenére nem Isten monológja vagy leírása olvasható, hanem egy az egész emberiség nevében felszólaló, annak minden szolámát egybefoglaló hang, akinek nézőpontja a halandóság megkötöttsége felől szemléli mindazt, ami vele valaha megtörténhetett vagy megtörténhet még. A cím általi kiemelés és a vers kötetbeli pozicionálása erősen nyomatékosítja azt a vívódást és megismerési vágyat, melyet a *Kalibán!* előző versei is alátámasztanak, azaz a költő istenkeresését. Bár a kötetzáró mű címe inkább metaforaként fogható fel, mégis kiérezhető belőle az Isten szó tartalommal való megtöltésének vágya. Olyan tartalommal, mely ugyan szakít a keresztény hagyomány isten-fogalmával, de amely mégis képes átvezetni a metafizika birodalmába. Ez az ambivalens viszony jelenik meg a *fény* és a *kereszt* szimbólumok használatában, melyeket a szöveg egyik sora – bár nem tartoznak szervesen össze – „a béke dala” révén mégis összeköt, hiszen mindkettőhöz tartozik: „És fölhasant a béke dala, a kereszté és a fényé”.⁵⁸ Míg a *kereszt* leválaszthatatlanul kötődik a kereszténység szimbólumrendszeréhez, a *fény* a már eddig is tárgyalt panteista szemléletmódot képviseli.

A *fény* motívum elemzésének szempontjából kétségtelenül az 1925-ös *Fény, fény, fény* kötet *Fény* című verse a legfontosabb.

„Fény, fény, sugarak! Fények vagyunk
mind: isten lelke, öröm, remény.
Óh szállni, lobogva a föld felett!
A rettenetes életet,
az örömet akarom én”.⁵⁹

A kötet önértelmező gesztusaként is olvasható részlet a lelket, még hozzá a transzcendens lelket azonosítja a fénnel, amely egyszerre emberé és istené is, és mely egyszersmind öröm és

⁵⁸ SZABÓ L., *Isten* = [Összes versei I., I. m.], 102–105.

⁵⁹ SZABÓ L., *Fény* = [Összes versei I., I. m.], 112–113.

remény is. Ez az azonosítás szinte megtisztítja a „mi” közösségébe tartozókat, akik közül kiválik a lírai alany, és kijelenti, hogy a „rettenetes”, mondhatni a keresztény etika szerinti bűnös életet és az örömet akarja, nem valamiféle desztillált, kegyeskedő örömet, hanem földit, evilágit, mi több: a test, az érzékiség mámorát. Mindezt az első versszakban az ég felé nézés gesztusa előzi meg, a fenti szemlélése, ahonnan a fény érkezett – és ezzel együtt azok, akik szintén fényként jelentek meg. Az ember szeme itt csupán „sötét fényszóró”, melyben tetten érhető a földi test tökéletlenségének megjelenítése is, ehhez hasonlóan pedig a „Lent mennyi a teher, a rom!” szakasz a földi világ romlottságáról tanúskodik, létrehozva ezáltal fönt (ég) és lent, valamint fény és sötét összetartozó oppozícióit. A harmadik versszak a másodikban emlegetett, vágyott élet részletezésébe fog. Utolsó két sora („az anyag titkos ablakain / az lüktet ki-be, az égi láng”) az immanens, romlott földi világhoz tartozó anyagból is ki-kivillanó *ég*ről árulkodik. A következő két versszak Szabó Lőrinc saját fénydefinícióját bővíti ki: „a vágy, amit én fénynek nevezek / és szentléleknek a hívő”. Ezen a ponton választja szét a vers a lírai én hitetlen álláspontját a hívőétől, és teszi egyértelművé, hogy bár a fényt magát képes felfedezni, azt a keresztény Szentháromság személyeihez nem hajlandó társítani. Mégis az a sejtése, hogy ugyanarról a fényről, vágyról, erőről lehet szó mindkét fél esetében. Az utolsó két versszakban az én ismét azonosul a fénnel, melyet – akár a vers nyitányakor – maga felett kémlel, és melyben egyúttal „testvéri himnusz”-ként, panteista képpé formálva mégiscsak isten felel sóvárgó tekintetére: tízezer Nap képébe oltva. A költeményről a *Vers és valóság*ban a következőket olvashatjuk:

„Valami egyetemes szerelmi vágy növelte ekkor állandóan magát a panteizmussal. Ez az egész kötetre jellemző. Istentől akkoriban még nem voltam teljesen mentes; most, mikor ezt diktálom, kietlen kétségbeesést érzek; de mint valami elképzelt jónak az igénye néha még mindig jelentkezik a vágy a személyes Istenre; de már nagyon régen csupán lélektani Istent⁶⁰ ismerem. A vers valahogy a fénnel azonosította bennem a legnagyobb erőt, boldogságot.”⁶¹

⁶⁰ Szabó Lőrinc „lélektani Isten” alatt valószínűleg azt a belső vágyat értheti, mely, mint valamiféle ösztön, egy istenre, vagy egyfajta transzcendenciára való sóvárgást eredményez az ember lelkében, aki ezáltal „önmagának teremti meg” istenét pusztán azzal, hogy vágyik rá, ettől azonban képzelgése nem válik valósággá.

⁶¹ SZABÓ L. *Vers és... I. m.*, 31.

A szerelmi, testi és egy isten iránti vágy vegyülése itt határozottan a transzcendens boldogság pozitív érzésével telítődik, mely a *fény* képében fejeződik ki, még ha a rettenetes életet kéri is hozzá. Ám ez a rettenetes, materiális élet mégiscsak ablak az égi lángra.

„Erő, megváltás, remény és vigasz, / jövel, szentlélek uristen, tavasz!”⁶² – olvassuk a szintén a *Fény, fény, fény* kötetben szereplő *Tavasz elé* című költemény ujjongó zárlatát, melyhez a költő a következő kommentárt fűzi a *Vers és valóságban*: „»Református« érzés és panteizmus.”⁶³ A két világ tehát nemcsak szavak szintjén keveredik egymással, hanem tudatos módon, egymást erősítve. Az irány azonban, ahogy az idézett fokozásból is kiolvasható, a panteizmus felé vezet, hiszen bár több a keresztény szókincsből vett kifejezés (megváltás, szentlélek, uristen), az extatikus felkiáltás mégiscsak a címbe is beemelt tavasz megszólításában teljesedik ki, mely a természetben fellelt transzcendenciához és nem a református hagyományhoz köti a verset. A *fény* ebben a műben az öröm, a boldogság és az ünnepre való fogékonyság kapcsán jelenik meg:

„Itt az ünnepe a ragyogásnak,
a fényben szinte kigyulnak a házak:

kigyúlok én is a fény előtt”⁶⁴

Tulajdonképpen ez a „kigyulás” az ünnepnek ez a vonzása serkenti a lírai alany lelkes nekiindulását, mely lelkesültség a korábban idézett felkiáltásban csúcsosodik ki. Az ünnep óhajtása Szabó Lőrinc lírájában már messzebbre vezet, mint ameddig a *fény* röpíteni tudja. Ahogyan Kabdebó írja, Szabó Lőrinc esetében az ünnep „már nem a külvilágban elérhető viszonylagos megelégedettség, hanem a személyiség feloldódása, önmagán túllépésének illúziója”.⁶⁵ Erről tanúskodik később *A Sátán Műremekei* kötet *Ünnep* című imaverse, illetve a *Harc az ünnepért* kötet azonos című költeménye.

Ahogyan az előző versekben is látható, a *fény* motívum kiindulópontja sok esetben a természetélményből fakadó transzcendencia, melynek nyomaival találkozunk a *Tengeren* című szövegben is. A *Különbéke* című kötet versében a tengeren hajózó lírai alany víz és ég tükröződő

⁶² SZABÓ L., *Tavasz elé* = [Összes versei I., I. m.], 115–116.

⁶³ SZABÓ L. *Vers és... I. m.*, 31.

⁶⁴ SZABÓ L., *Tavasz elé* = [Összes versei I., I. m.], 115–116.

⁶⁵ KABDEBÓ Lóránt, *Az ész kalandjai (Harc az ünnepért)* In.: Uő., *Szabó Lőrinc pályaképe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 152.

ragyogásában egyfajta misztikus megváltottságélményben részesül. A mű eredeti verziója számos ponton tér el a végül kötetbe rendezett változattól. Ezek a változtatások pedig különösen jól jelzik a szöveg transzcendencia-igényének személyes és személytelen közti ingadozását.

Visz a hajó, ringat a tenger,
elnyúlok a fedélzeten.
Ez a kékség, amiben úszunk,
tán a mennyország ideleenn,

*ez a kék fény, amiben úszunk,
a végtelenbe szétragyog
és lent a megsűrűsödött ég,
fent a repülő víz lobog.*

S ebben a tükrös ragyogásban,
suhogó ég és víz között,
elszáll az emberi sötétség,
amely *eddig kísért*, üldözött:

könnyű vagyok s a könnyű lélek
könnyűnek látja a jövőt,
meg tud szabadulni magától
a céltalan szépség előtt.

Visz a hajó, ringat a hullám,
a gép morajlik csendesen,
ez a kékség, amiben úszunk,
tán a mennyország ideleenn.

Lent az ég ragyog, fent a tenger, –
ez a nagy fény meggyógyított;
ha isten volna, megköszönném,
hogyan élek, *hogyan* ember vagyok.⁶⁶

*ez a kékség, amiben úszunk,
 eget és földet összefog
és lent a hullámzó magasság,
fent a szárnyrakelt víz suhog.*

csobogó ég és víz között,
amely *idáig* üldözött:

könnyűnek *érzi* a jövőt,
minden gyötrelmét elfelejti
a megváltó szépség előtt.

most megint örülök, hogy élek,
hogyan élek és ember vagyok.⁶⁷

Kiemeléssel jeleztem a végleges változatban átjavított szavakat, sorokat. Bár a legtöbb javítás stilisztikai, és a letisztultságot, az egyszerűsítést szolgálja, a negyedik versszak harmadik sora, illetve a negyedik sor szócsereje, valamint a vers utolsó két sora jelentős változtatáson esett át. Az utolsó versszakban történt alakítás azonban úgy tűnik, elfedi az én és a természet mellé harmadik félként beemelt, vágyott, személyes istent, akinek a lírai alany hálát adna a leírtakban

⁶⁶ A korábbi szövegváltozat lelőhelye: <https://krk.szabolorinc.hu/> (Hozzáférés: 2024. 11. 27.)

⁶⁷ SZABÓ L., *Tengeren* = [Összes versei I., I. m.], 367–368.

átéltekért. Talán éppen az itt jelzett isten eltörlése sarkallja a költőt a negyedik versszak utolsó sorának szócserejére is, így alakítva a „céltalan” „megváltó” szépséggé, melybe átmentheti, belerejtheti, ezzel pedig a panteizmus álcája mögé helyezheti az eredeti szöveg végén óhajtott istent. Mégsem lehet egyértelmű lefokozásról beszélni, hiszen egy „volna isten” helyett „megváltó”-ra cserélt „céltalan” akár erősebb hatást is kelthet. Azt azonban érdemes leszögezni, hogy míg a „ha volna isten” egy személyként megjelenő transzcendensre irányul, addig a „megváltó” szó személytelen tud maradni, és jóval könnyebben illeszkedik a panteista szemléletmód kozmikus-transzcendens igényéhez.

Habár Szabó Lőrinc a *Fény, fény, fény* kötetben még többször igyekszik kerülni az isten szó használatát (pl. „az örök alkotó, a mennyei fény”⁶⁸), a keresztény szókincs alkalmazása, valamint a transzcendencia iránti intenzív igény már itt is megmutatkozik. A *Tücsökzenében* ugyanakkor már ezt olvassuk: „Uram, ki fény vagy, s élet vagy, örök”.⁶⁹ Ekkorra tehát már megfogalmazhatóvá válik a személyt kívánó megnevezés, mely a *Harc az ünnepért* kötet elhíresülten ateista versében, *A hitetlen büntetésében* is megmutatkozik, ahol már egyértelműen többről van szó panteizmussal kielégíthető transzcendenciavágyról:

„egy külső, közönséges isten [kellene],
isten, aki úgy van, ahogy
a fák vannak, isten, akit nem
én, a sóvárgás, alkotok”⁷⁰

Kozocsa szerint ebben a műben „már a »hitetlenség« is hitté lesz”.⁷¹ Olyan istent óhajt a versbeszélő hangján a költő, aki személyessé teszi a panteizmusban megsejtett transzcendenciát, és érzékelhető, testileg is megtapasztalható. Ez a testi érintkezés általi tapasztalat pedig a következő lépcsőfok Szabó Lőrinc transzcendencia-keresésében, melyben a külső fény már nem elég.

⁶⁸ SZABÓ L., *Azután* = [Összes versei I., I. m.], 150–151.

⁶⁹ SZABÓ L., *Két éjszaka közt* = [Összes versei I., I. m.], 196.

⁷⁰ SZABÓ L., *A hitetlen büntetése* = [Összes versei I., I. m.], 480–482.

⁷¹ KOZOCSA, *Isten szemlélete... I.m.*, 523.

4.2. VÁGY – EROTIKA, TESTISÉG, AMOR SANCTUS

Kutatásom második motívuma a *vágy*, mely a két másik motívummal ellentétben nem egyetlen szóban összpontosul, hanem sokkal inkább gyűjtőfogalma mindazoknak a kifejezéseknek, amelyek Szabó Lőrinc költészetében a testi szerelem, az erotika fogalomkörébe tartoznak. Az erotika elsődleges jelentése *A magyar etimológiai szótár* szerint 'érzékiség'; 'az érzéki szerelem mint költői téma'; és a görög *erósz*, *erótosz* ('szerelem, vágy') származéka.⁷² Felmerülhet a kérdés, hogyan egyeztethető össze az erotika a huszadik század első felének istenkeresésével? A választ pedig Mircea Eliade nyújtja:

„»Isten eltávolodásában« valójában az fejeződik ki, hogy az ember egyre nagyobb érdeklődést tanúsít saját vallási, kulturális és gazdasági felfedezései iránt. [...] Új vallási hatalmak, a szexualitás, a termékenység, a nő és a föld mitológiája kerülnek előtérbe. Konkrétabbá válik a vallásos élmény, vagyis szorosabban kapcsolódik az élethez. A nagy anyaistennők és termékenységszellemek egyszerűen dinamikusabbak és »elérhetőbbek« az ember számára, mint amilyen maga a teremtető isten.»⁷³

Habár Eliade szavai nem a modern korban érzékelhető eltávolodást írják le, gondolatmenete a huszadik század elejére talán még hatványozottabban igaz. A korszak költészetében ugyanis éppen ezt a panteizmusként felfogott szemléletmódot találjuk, Szabó Lőrinc verseinek világára pedig különösen jellemző „a nő és a föld mitológiáj[ának]” előtérbe kerülése. A modern magyar költészetben Ady Endre lírájában jelenik meg először az a tendencia, amellyel a transzcendencia az erotikába és az érzékiségbe való „átmentéssel” válik megőrizhetővé.⁷⁴ Adyt Baudelaire inspirálja az istenvágy és az ösztönszerű öröm, az erotika, a testiség összehangolására, akinek *Kapcsolatok* című, Szabó Lőrinc által fordított versének utolsó sorában „test s lélek mámore”⁷⁵ együtt, összetartozó módon jelenik meg.

„Istenes versek és romantikus Sátán- kultusz kettőssége elválaszthatatlan a fejlődéstörténeti értelemben Nietzsche előtti irodalomtól, s ezzel is magyarázható Baudelaire és Ady műveinek a rokonsága. »A nagy költészet lényegében tudatlan (bête), hívő, s ez adja dicsőségét és erejét« – írta Baudelaire 1846-ban, és később is így jellemezte saját helyzetét: »Minden emberben, mindenkor két törekvés (postulations) munkálkodik: az egyik Isten,

⁷² *Magyar Etimológiai Szótár*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/> (Hozzáférés: 2024. 04. 15.)

⁷³ ELIADE, Mircea, *A szent és a profán*, ford.: BERÉNYI Gábor, Helikon, Budapest, 2009.

⁷⁴ Vö. Ady Endre: *Az én menyasszonyom*; *A Léda arany-szobra* című verseivel.

⁷⁵ BAUDELAIRE, Charles, *Kapcsolatok*, ford. SZABÓ Lőrinc, In: SZABÓ Lőrinc, *Örök barátaink. A költő kisebb lírai versfordításai I.*, szerk. HORÁNYI Károly, KABDEBÓ Lóránt, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 33.

a másik a Sátán felé. Az Istenhez vagy a szellemiséghez fohászkodás a magasabb szintre fölemelkedés vágya, a Sátánhoz vagy az állatisághoz folyamodás a leszállás öröme.»⁷⁶

Szegedy-Maszák Mihály megállapításai nyomán tehát ezt az ellentétek szegélyezte utat kezdi el járni Ady, és őt követik Szabó Lőrincel együtt a huszadik század elejének azon alkotói, akiknél ugyanez a kettősség figyelhető meg. „[M]indenképpen Ady nyomán bontakozik ki Szabó Lőrinc harca a végzettel, az élet rútságával”⁷⁷ – fogalmazza meg Rába is, aki Ady mellett Babits hatását hangsúlyozza különösen Szabó Lőrinc költészetének első felében, ezek a hatások azonban, ha át is alakulnak, a költő egész életművében érzékelhetőek maradnak.

Az Ady által közvetített baudelaire-i érzékiségben megmutatkozó transzcendenciavágy mellett megemlíthető az amor sanctus, a középkori latin himnusz-költészet egy fajtájának hagyománya is, amelyet „a magyar olvasó elsősorban Babits Amor Sanctusából ismerhet, [melyben] a vallási elragadtatás nemritkán az erotikus költészetnek a formáiban nyilatkozik meg”.⁷⁸ Az 1933-ban megjelent antológiának több átültetése is Szabó Lőrinc munkája.⁷⁹ Az itt fellelt szerelmi lángolás, ahogy gyűjteményes könyve elején Babits is jelzi, „[e]z a tűz, ez a ragyogás, ez az elegáns zene és érzéki pompa a szerelmi lira tónusára emlékeztet s a szent költészet kifejezései, képei, csöngése, hőfoka minduntalan a legszenvedélyesebb szerelmi lírát juttatja eszünkbe.”⁸⁰ – ugyanakkor – „nem [...] kell földies erotikát keresni e versek mögött: a szent lira csak kifejezéseiben kényszerült a földi szerelem szótárát használni, amire különben a szentírás — az *Énekek Éneke* — is följogosította.”⁸¹

Habár a modern líra erotikával kevert istenkereső alkotásaira nézve semmiképp sem jelenthető ki, hogy azok az amor sanctus műfajának folytatásai lennének, az elfogadható megállapítás, amit nem sokkal az idézett részlet után maga Babits is szóvá tesz: „Arra, hogy modern szerelmi líránk átfinomodott, belsőségessé, lelkivé fejlődött, kétségkívül legnagyobb hatással a szent szerelem lírája volt.”⁸² Emellett pedig fontos azt is megjegyezni, hogy a modern

⁷⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ady és a francia szimbolizmus*, In: KABDEBÓ és mások, 1999, 104.

⁷⁷ RÁBA, *Szabó Lőrinc*, I. m., 39.

⁷⁸ KEMÉNY Gábor, *A szakrális és az erotikus viszonya Krúdy prózájában*, In: Uő. *A nyelvtől a stílusig, Válogatott tanulmányok, cikkek*, Tinta Kiadó, Budapest, 2010, 348.

⁷⁹ RÁBA, *Szabó Lőrinc*, I. m., 12.

⁸⁰ BABITS Mihály, *Amor Sanctus*, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996, 23.

⁸¹ Uő., 24.

⁸² Uő.

szerelmi líra – ahogyan az felismerhető Baudelaire nyomán Ady, és őt követve később Szabó Lőrinc költészetében is – nem csupán építkezik az amor sanctus hagyományából, de a huszadik század elején felerősödő istenkeresés következtében az említett módokon újjá is teremti azt. Ezúttal azonban közvetítőt helyez ember és isten közé, mely a testiség, az erotika, a panteisztikus életöröm lesz. Az Istenhez vagy szentekhez szóló szerelmi vallomások felváltják a földi szerelmet és erotikát megjelenítő költemények, melyek azonban a vallás szakrális nyelve révén túlmutatnak a testiségen, és így mégiscsak a transzcendenciához való közeledésről tanúskodnak.

Az imént vázolt tendencia nem csupán Szabó Lőrinc költészetében válik érzékelhetővé, de több kortársára, köztük Radnóti Miklósról is hatást gyakorol. Ezt fedezi fel Deczki Sarolta Radnóti költészetét elemző idézett tanulmányában, melyben a testiség és a természeti líra vegyülését emelte ki, amely Radnóti lírájában is (Szabó Lőrínchez hasonlóan) a kereszténységből átvett vallásos nyelvvel és motívumrendszerrel együttesen jelentkezett.

„E versek egyik központi toposza a pogány életöröm, annak minden érzéki vonatkozásával. S – ahogyan Ferencz Győző elemzi – ez keveredik a bibliai-vallási és életrajzi-vallomásos motívumokkal. Ezek azonban egyáltalán nem egymás ellenében hatnak, hanem egymásba játszódnak, sőt, egymást erősítik, ami a testiség megélésében és megjelenítésében is ambivalenciát jelent.”⁸³

Akár csak Adynál és Szabó Lőrincnél, a korszak ilyen típusú szövegeiben a két egymást ellentétesítő toposz – azaz a testi érzékiség és a vallásos motívumok – nem oltják ki egymást, csupán megteremtik a már korábban emlegetett határhelyzetet, melybe a költészet „istentelen istenkeresése” miatt sodródik.

Kemény Gábor Krúdyról írt tanulmányában a következő megállapítást olvashatjuk: „Krúdy korához közeledve azt láthatjuk, hogy a két képzetkör kapcsolatában az ellenkező tendencia kerekedik felül, nevezetesen az, hogy a szexualitás vallási eredetű képekben fejeződik ki.”⁸⁴ Krúdy kora pedig egyben Szabó Lőrinc kora is, és bár prózáról van szó, Kemény vizsgálatai mégis fontosak lehetnek dolgozatom számára is. Azt láthatjuk, hogy a huszadik század első felében az irodalmi szövegekben még jelen van a vallásos nyelvi réteg, ám annak jelentései sokaknál kikoptak vagy átalakultak, valamint a megközelítési irány is megváltozott: ahogyan

⁸³ DECZKI, *Az érzékiség... I. m.*, 184.

⁸⁴ KEMÉNY, *A szakrális és az erotikus... I. m.*, 348.

az idézett Krúdy-értelmezésben, úgy Szabó Lőrincnél is megfigyelhető, hogy „[a]z asszociáció iránya mindig az erotika felől halad a vallás felé, soha nem fordítva”,⁸⁵ tehát nem a vallás megközelítésének kísérlete történik az erotikán át, hanem a test vágyainak szemléltetése, és a beteljesülés megváltást idéző aktusa igényli a funkcióját vesztett, de még megőrzött vallásos szókincs használatát.

Lássuk, hogyan valósul meg mindez Szabó Lőrinc költészetében, aki a transzcendenssel való találkozást már önmagában érzi, testi tapasztalásként írta le, ahogyan azt a *Te meg a Világ* és a *Csodálkozás* című költeményekben is megfigyelhetjük:

„Szűrő lettél, a legszebb-szabadabb
szeretkezés érzékeiden át
a mindenséggel: Te meg a Világ.”⁸⁶
(*Te meg a Világ*)

„A többi már nem is tudod,
úgy elaltat a béke,
érzékeid s a túlvilág
titkos szeretkezése.”⁸⁷
(*Csodálkozás*)

Az érzékeken át a világgal, túlvilággal való szeretkezéshez azonban az elvont fogalmaknál valami kézzelfoghatóbbra, testileg is megtapasztalhatóra volt szükség, ami már több, mint az előző fejezet *fénye*: személyekre, szeretőkre. A motívumelemzés ezen részét akár Szabó Lőrinc *Valami szép* című kötetében megjelent versének (*Hálaadás*) sorával is összefoglalhatnánk: „Ima a gyönyör, a gyönyör ima.”⁸⁸ A következő költeményekben a spiritualitás és a testiség gyönyörének ez a szüntelen egybejárása figyelhető meg.

A *Balaton, vakáció* című vers a *Fény, fény, fény* kötetből annak leírása, ahogy a versbeszélő fehér ruhás nőt lát a nyári melegben. Színeiket (fehér ruha, piros napernyő, valami zöld...) elnézve, a forróságban és a fényben (!) – melyről (vagy pontosabban annak közvetítőjéről, a napról) úgy érzi, „csókokat fű”⁸⁹ bőre alá – egy messze lévő, vágyott nő fájdalmas hiánya izzik fel. A verset záró, tizenkét sorba tördelt mondat azonban nem időz már el az említett távollévőn, hanem vágyát a mű eleji fehérruhás nőre vetítve végül is beéri annyival: „de jó volna most valaki”,⁹⁰ aki megváltást ígér szerelmével, ahogyan arra a kötet egyik korábbi verse, a

⁸⁵ UO., 350.

⁸⁶ SZABÓ L., *Te meg a Világ* = [Összes versei II., I. m.], 166–167.

⁸⁷ SZABÓ L., *Csodálkozás* = [Összes versei I., I. m.], 301.

⁸⁸ SZABÓ L., *Hálaadás* = [Összes versei II., I. m.], 292–294.

⁸⁹ SZABÓ L., *Balaton, vakáció* = [Összes versei I., I. m.], 133.

⁹⁰ UO.

Menekülés is rámutat, mikor a szerelmet megszólítva így szól: „A megváltás vagy”.⁹¹ A vers zárata így összegzi az erotikus vágy tartalmát:

„de jó volna őrzőngő szomorúságomat
[...]
lassan belecsókolni
istenbe, a gyönyörű nyárba!”⁹²

A mű utolsó két sorában hármas azonosítás történik: *nő* = *isten* = *nyár*, mindez pedig jó, megváltó, szent, mégis földi, kielégítő, megszerezhető. Belecsókolni az „őrzőngő szomorúságot” egy nőbe az idézett vers kontextusában nem más, mint egy magasabb rendű testi tapasztalat által találkozni a *másikkal*, és megérinteni ezáltal magát a transzcendenst, az istent.

Szintén a *Fény, fény, fény* kötet verse *Az isten darabkái* című, tíz versszakos költemény, melyben Szabó Lőrinc explicit módon reflektál a jelenségre, mely költészetében gyakran feltűnik: a nőt, akikhez testi vágyai fűzik, isten darabkáinak érzékeli, mintegy lehetséges kapcsolódási pontoknak ahhoz, akit nem is hisz igazán, vagy ha mégis, csak annyiban, amennyiben a *Fény* című versben olvashattuk. Érdekes felhívni a figyelmet arra, hogy a korábbi változat címe még így szólt: „Legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőmnek”⁹³ – akár egy címzés valakinek, aki egyetlen, és fölötte áll mindnek, mind a huszonöt nőnek, akikért a lírai én égett, és akikhez testi szerelemmel vonzódott. A cím után erősen provokatív módon jelenik meg a szeretők hangsúlyozott száma, mely a kereszténység monogám szemléletmódjával gyökeresen ellentétben álló életstílusról tanúskodik. A vers első felét a huszonöt nő iránti hálálkodás teszi ki, a melegséggel átítatott nosztalgia azonban derékba törik, ahogy a lírai alany hangot ad fájdalmának az ötödik versszak végén: „fáj elhagyni a szépet-jót, / még ha nem voltatok is mindenhatók.”⁹⁴ Majd a következő versszakban így folytatja:

„S ez így lesz, ez már így lesz mindhalálig,
amikor majd lelkünk is kettéválik,
és elalszunk az istenben,
legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőnkben.”

⁹¹ SZABÓ L., *Menekülés* = [Összes versei I., I. m.], 129–130.

⁹² SZABÓ L., *Balaton, vakáció* = [Összes versei I., I. m.], 133.

⁹³ SZABÓ Lőrinc, *Legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőmnek*, *Az Est*, 1924(13) 11.

⁹⁴ SZABÓ L., *Az isten darabkái* = [Összes versei I., I. m.], 140–141.

Szabó Lőrinc itt ismét elválasztja a transzcendens istent a nők testének és lényének földi valóságától, és mind maga, mind nagyszámú szeretője fölé legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőként magát az istent emeli. Fontossá válik hát a módosított cím, hiszen az visszalép eggyel – távolabb az istentől és közelebb a nőkhez –, és a szeretőket teszi meg isten darabkáinak. Ezáltal a szeretők mégiscsak hidat jelenthetnek a lírai én és a megtagadott isten, a földi és az égi között. A következő két versszakban a lírai én így a Teremtőt szólítja meg, miközben a halál gondolata foglalkoztatja és az elmúlásról beszél. Az utolsó előtti versszak ismét visszatér az asszonyokhoz, akiknek emlegetésével, a rájuk való emlékezéssel mintha megkezdődne egy tisztulási folyamat: „múlik már tőlem minden keserűség, / nincsen miért szomorkodni: / az isten darabkái maradtok ti!” – jelenti ki végül a lírai alany, visszarendezve a versközépi szétválasztást, mely épp azért jelentett krízist és keserűséget, mivel a nőket pusztán a földi világ halandói közé sorolta, és így elvágott minden lehetséges utat, mely az égi fény, azaz isten felé vezethetné. Az egyetlen köteléket, a megváltás, a transzcendenciával való testi találkozás és egyesülés egyetlen lehetőségét.

Az isten darabkái című versben derül ki, milyen tétje is van a *nő = isten*, vagy legalább *nő = isten darabkája / istenhez vezető út / transzcendens kapcsolódási pont* azonosításnak Szabó Lőrinc költészetében. Az ellentétes, mégis mindkét irányba (nő és isten) egyszerre vágyakozó versekben a költő szeretőivel a teljességet keresi a szerelemben. Abban a szerelemben, melyet az ugyancsak a *Fény, fény, fény* kötethez tartozó *Ima, a nők ellen* című versében saját istennel való viaskodásának okaként is megnevez:

„Jaj, csak megszomorít
minden szerelem: miatta
birkózom magammal, miatta
birkózom veled is, aki élsz és
nélküle élsz”⁹⁵

Az istenhez imaként címzett vádbeszéd záró sorában a versbeszélő a nőket isten „nagyságának torzképeként” említi, a későbbi szövegekben azonban egy másfajta szemléletmódot érzékelhetünk, mely az életmű jelentősebb részében tekinthető dominánsnak a nők megítélését illetően, s amely a *Harc az ünnepért* kötet két egymást követő versében, a *Glóriás asszonyok*

⁹⁵ SZABÓ L., *Ima, a nők ellen* = [Összes versei I., I. m.], 136–137.

és a *Hervadó asszonyok* című művekben is megmutatkozik: „Nézlek, nők, mint isten közvetítőit”;⁹⁶ „asszonyok, isten remekművei”.⁹⁷

Szabó Lőrinc költészetében azonban nem csupán ilyen azonosításokból olvasható ki az érzékiségen, különösen pedig a nőkön keresztül, testi tapasztalatként érzékelt transzcendencia. *A sátán műremekei* (1926) kötet *Szeretők* című versében, ahol az a kérdés is felvetődik, hogy bűn-e a testiség, a lírai alany két esetben is istenre, illetve egy egyházi gyakorlatra hivatkozik. Előbb még csupán arról beszél, hogy a test ugyanúgy érzi a női szépséget, a halált és isten közelségét

„a hús
úgy érzi szépségeket,
mint a halál
vagy az isten közelét”,⁹⁸

majd az úrvacsorában történő istennel való egyesülés misztikus gyakorlatára is kitér:

„a hívő
az úrvacsora kenyerében
testileg akar
egyesülni az égiekkel.”

Nem egyedülálló ez a fajta hivatkozási alap, hiszen a testi vágy igazolására vagy szemléltetésére Szabó Lőrinc több esetben is egyházi párhuzamokat használ. Ez látható *A megszállott* című vers zárlatában is, melyben a másik utáni vágyódás leírásának legfelfokozottabb pontján a versbeszélő az isten lelkével egyesülő paphoz hasonlítja magát: „és csak fuldoklom – óh, fekete láz! / mint pap, kit az isten lelke ráz.”⁹⁹

A Sátán Műremekei kötetben találjuk az *Isten zenekara* című verset, mely abból az időszakból való, mikor Szabó Lőrinc feleségét, Mikes Klárát és szeretőjét, Erzsikét, azaz Vékes Ödönné Korzáti Erzsébetet, *A huszonhatodik év* ihletőjét egyszerre kívánta szeretni. A *Vers és valóságban* így ír a mű kapcsán: „A poligám őrzőngés próbálja magyarázni, megérteni és mentegetni magát.”¹⁰⁰ Azaz itt már több kell, mint egyetlen női test: kettő, sőt, név szerint két

⁹⁶ SZABÓ L., *Glóriás asszonyok* = [Összes versei I., I. m.], 468–469.

⁹⁷ SZABÓ L., *Hervadó asszonyok* = [Összes versei I., I. m.], 469–470.

⁹⁸ SZABÓ L., *Szeretők* = [Összes versei I., I. m.], 217–218.

⁹⁹ SZABÓ L., *A megszállott* = [Összes versei I., I. m.], 134–135.

¹⁰⁰ SZABÓ L., *Vers és... I. m.*, 49.

szeretett nő, de meglehet, hogy rajtuk kívül még több is a teljesség érzetéhez, mely ebben a versben is Istennel hozza összefüggésbe a nők iránti szerelmet:

„Mit tegyek én,
mikor az ezernevű
Szerelem tüzes nyelvei
röpdösnek körül és maga
a halhatatlan Isten
mondja, hogy minden tettem és
szavam csak az ő akarata:
minden anyag az ő
töredéke, lakása, élő
s kimondhatatlan sokaság:
ő ez az örök
keveredés...”¹⁰¹

A korábban felvázolt szerepek ezúttal is változni látszanak, hiszen itt a képlet már inkább *szerelem* = *isten* és fordítva, a nő azonban, mint híd vagy kapocs, mint a vágyak forrása, gerjesztője és iránya – megmarad. A zárlat azonban az istennel való kapcsolatról mond ki súlyos, következményekkel járó dolgokat:

„és ránk néz és
és figyel és –
és nem felel.”

Azaz éppen valami olyan vész el, ami a *Fény* című versben még megvolt: bármi, ami válaszként, feleletként fogható fel.

A nő = *isten* azonosításnak egy magasabb foka mutatkozik meg *A huszonhatodik év* verseiben, ahol a képlet sokkal inkább így fest: *Erzsike* = *isten* / *isten közvetítője*. Ez az isten pedig nem egyszerűen egy transzcendens létező, hanem egy személyes isten, maga a *Titok*. Erre az azonosításra példa a *Nincs értelme?* című költemény, amelynek kommentárjában a költő így ír: „Erzsikét itt neveztem először (?) istennek, a verszáró Te használatával”¹⁰² – vagyis itt teljes azonosítás jelenik meg, akárcsak *A baj* című vers felütésében: „Hogy nincs Isten, veled is az a baj”.¹⁰³ Ez utóbbi idézetből következik a szerető és az isten kölcsönös eltűnése, halála, ami értelmezhető úgy is, hogy a szeretett nő halála által vált istenhez hasonlóvá, tehát „nem-lévővé”.

¹⁰¹ SZABÓ L., *Isten zenekara* = [Összes versei I., I. m.], 220–221.

¹⁰² SZABÓ L., *Vers és... I. m.*, 253.

¹⁰³ SZABÓ L., *A baj* = [Összes versei II., I. m.], 280.

Azonban fordított jelentés is tulajdonítható neki, azaz a szerető nem léte azt bizonyítja, hogy isten sincs, hiányuk pedig hasonlóan nagy „baj”. Az életműben ezen a ponton alaktalanná, megszólíthatatlanná válik az isten, akire már ebben a kötetben is leginkább úgy találunk, ahogyan Erzsikére, azaz emlékként, egykor létező és megszólítható, de már elveszett istenként, aki a testében többé nem szerethető nőre való emlékezésben *Titok*ként áll elő.

4.3. TITOK – A KERESZTÉNY HAGYOMÁNY ÖRÖKSÉGE ÉS A TRANSZCENDENCIA MEGSEJTÉSE

Kutatásom harmadik kulcsmotívuma a *titok*, mely fogalom Szabó Lőrinc esetében ezúttal is Adytól eredeztethető, akinek lírájában számtalanszor találkozunk a nagybetűs Titokkal hasonló értelmezési lehetőségekkel.¹⁰⁴ Szabó Lőrinc Adyhoz hasonlóan több versében is nagy kezdőbetűvel használja a titok szót, például a *Tücsökzene A visszatért Túlvilág* című költeményében is:

A Túlvilág, melyet hessenteni
igyekeztem, átvilágítani,
hogyan szétrebbenjen, leleplezni, hogy
csak kép és árny, foszlott, ingadozott
s eltűnt, az Első Mythológia,
a papi, s én majdnem rösteltem a
túlgyors diadalt, hogy az Isten oly
könnyen meghátrált. Észszerű, komoly
világ vett körül. Eleinte csak
mi laktuk, ketten, Én és az Anyag;
de az Anyag Tulajdonságai
és a lélektan istennélküli
nevek alatt éppoly hamar megint
visszahoztak mindent, s lett újra Kint,
lett újra Bent, lett metafizika
és térdhajtás, – csak hogy most rögtön a
bőrömmön túl kezdődött, igen, ott
kezdődött már Túlvilág és Titok.¹⁰⁵

A vers arról a fordulatról szól, melyet Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* verseiben tár elénk: azt, hogy gyermekkori, örökölt hitét hogyan tagadta meg, majd a „legyőzött” transzcendencia (vagy

¹⁰⁴ Vö. Ady Endre: *A Minden-Titkok versei*.

¹⁰⁵ SZABÓ L., *A visszatért Túlvilág* = [Összes versei II., I. m.], 129.

Szabó Lőrinc hívószavával élve: „Túlvilág”) hogyan talált mégis utat hozzá, illetve ő maga hogyan mert ahhoz közeledni. A bőr említése itt is a testen túl megmutatkozó transzcendenciáról árulkodik. Rába György írja: „a fiatal Szabó Lőrinc panteizmusa nem más, mint a külvilágra irányuló, egyetemes erotika”¹⁰⁶ – ez mutatkozik meg a versközepi fordulatban. Ekkorra arat diadalt a költő a gyermekként még hitt vallásosságon a racionalitás és a modernség gondolkodása által: „Észszerű, komoly / világ vett körül”. Ezután azonban az „Anyag Tulajdonságai” és a „lélektan” „istennélküli / nevek alatt”, azaz a vallásossághoz nem kapcsolódó dolgokban „hozták vissza” a transzcendenciát olyan vallásossághoz kötődő gesztust is beleértve, mint a katolikus liturgiából ismert „térhajtást”. A Túlvilág és a Titok, azaz transzcendencia az, ami a vers tanúsága szerint Kintre és Bentre tagolja a világot, amely oppozíciókat teremt, de épp ezek által szélesíti ki azt.

A *Tücsökzene* írásakor maga Szabó Lőrinc is reflektál arra, milyen erős ezen szövegek transzcendencia-igénye, mikor feleségének azt írja, „[e]zek túlnyomórészt nehezebb témák [...] nagyon sok elképesztően meglepő lesz, s oly fokon viszi a spiritualizmust a lírában, mint ameddig én eddig sose tudtam.”¹⁰⁷ Nem véletlen, hogy ebben a kötetben található a legtöbb kereszténységgel, református hittal foglalkozó vers. Ezek a költemények lehetőséget nyújtanak különféle zsoltáruktalások szövegbe rejtésére is, ahogyan az *Az erős isten* című szövegben is megmutatkozik:

„»Aru kankaru netsi söre za:«
dördült meg bátyám vidám basszusa,
a nagybácsimé, aki szeretett
(»kedvelt hívünk s öcsénk«, így nevezett);
de ahogy a dallam kunkorodott,
református fül már sejthette, hogy
a dörgedelmes titok mi lehet.”¹⁰⁸

A fordítva leírt első sor megfejtését a költő a címbe is belerejti, de a verset is ezzel, a református énekeskönyv szerinti ötvenedik zsoltárból átemelt sorral zárja: „Az erős Isten uraknak ura!” A dörgedelmes titok itt tehát nem más, mint a dallamból megsejthető zsoltárrészlet, mely a

¹⁰⁶ RÁBA, Szabó Lőrinc, I. m., 22.

¹⁰⁷ Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése – Párhuzamosok. (1945–1957), s. a. r., bevezette és a jegyzeteket írta KABDEBÓ Lóránt, Magvető, Budapest, 1993; DIA–PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_LorincHarminchat_ev_1945_1957_-199 [letöltés: 2021. 11. 25.], 34., 42–43.

¹⁰⁸ SZABÓ L., *Az erős Isten* = [Összes versei II., I. m.], 75.

keresztény Istent Úrnak fogadja el. A gyermek, ahogy a versből is kitetszik, nem feltétlenül a szavakat hallja tisztán, hanem örökségéből adódóan érez rá, mit kell értenie, mi a *titok*. Ez a gyermeki látásmód pedig ekkor még hittel párosul, ahogyan azt a *Balassagyarmat* című versben is olvashatjuk: „Örvény volt nekem a világ s titok. / Hogy hittem még!”¹⁰⁹ Ezek a gyermekkort idéző, az örökölt vallásosság bizonyosságáról tanúskodó versek mutatják be a költő transzcendencia-keresésének kezdőpontját.

A gyermekkori hit hiába válik megtagadottá, a *titok* különféle módokon újra és újra megjelenik Szabó Lőrinc költészetében, végül a *Tücsökzene* ad teret a költő számára, hogy explicitebb módon vessen számot elutasított keresztény örökségével és szünni nem akaró transzcendencia, vagy mondhatnánk: *titok*keresésével. A kötet talán legismertebb bibliai témájú verse *Az Árny keze*, melyben az evangéliumokból ismert emmauszi tanítványok története is visszaköszön egy szövegbe beemelt prédikációból. A lírai alany gondolatait olvassuk, amikor egy új hang suttogását „hallani”, egy Árnyét, ki akár „lehetne Buddha is”,¹¹⁰ de akinek fejét „tövis / koronázza”, mely jelzi: Jézust jeleníti meg a versbeszélő képzelete, aki „látja, tudja, hogy / szívem szakad, oly egyedül vagyok, / s kell a hit, a közösség, szeretet. / S kezét nyújtja. Mert beesteledett.” Ezáltal pedig a vers énje hasonlóvá válik a Jézussal feltámadása után találkozó emmauszi tanítványokhoz, akik fájdalmukban nem képesek felismerni, hogy éppen ő áll előttük, csak miután beesteledik, ők pedig behívják magukhoz, és látják, hogyan töri meg a kenyeret. Ez az Árny a *titok* motívumhoz közelítő kép, annak talán egyetlen szinte formává szilárduló megmutatkozása. A szövegben felfedezhető személyes istenre való vágyra Kabdebó Lóránt is felhívja a figyelmet, mikor felfedezi, hogy a költő átalakítja a bibliai passzust „a többes számú fogalmazásból személyre szóló (»maradj velünk« helyett: »maradj velem«) transzponálásával”.¹¹¹

Ez a személy-szerű istenre való vágy más szövegekben is megmutatkozik, még pedig azáltal, hogy a költő megszemélyesíti a *titkot*. Erre a változatra a *Tücsökzenét* megelőző

¹⁰⁹ SZABÓ L., *Balassagyarmat* = [Összes versei II., I. m.], 25.

¹¹⁰ Szabó Lőrinc nem csupán a keresztény kultúra öröksége hatott. Rába György Schopenhauerhez köti a költő keleti kultúrák felé fordulását (RÁBA, *Szabó Lőrinc*, I. m., 96.), a buddhizmus és a hasonló irányultságú versek költészetében való megjelenését. Bár ez az út sem elhanyagolható Szabó Lőrinc transzcendencia-keresésében, jelen dolgozat terjedelmi keretei között már nem volt mód a keresztény hagyományt fókuszba állító vizsgálatok mellé ezt a részt is beemelni, ugyanakkor a kutatás későbbi kibővítésében mindenképp érdemes lesz az ide köthető verseket is megvizsgálni.

¹¹¹ KABDEBÓ, *Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján. II. rész*, I. m., 87.

kötetekben találni példát. Ilyen például a *Kalibán!* kötet *Szél hozott, szél visz el* című verse, melynek negyedik versszakában a költő azt írja: „szeretöm: a titok, / ő se tudja, ki vagyok”.¹¹² Újabb példaként említhető a *Te meg a világ* kötet *Tovább* című költeménye, melynek zárata így szól:

„Testembe, jövőmbe
visszavonulok;
virrassz te fölöttem,
őrizz te, titok!
Hernyóban a lepkét
így szövi a báb;
formálj, ha megéri,
formálj te tovább!”¹¹³

Az idézett részletekben a lírai én a *titokról* mint személyről beszél, akihez az utóbbi szövegben olyan módon fordul, mint egyfajta őrző, felsőbbrendű hatalomhoz, transzcendens létezőhöz.

A jelen fejezetben elsőként idézett költemény az egykor elvetett, legyőzött, a testen túlról mégis visszatérő Túlvilágról és Titokról beszél, azaz olvasatomban a transzcendenciáról, melynek legérzékibb megtapasztalása a már emlegetett nagy szerelemben valósul meg, amelynek *A huszonhatodik év* című kötet állít emléket. Érdekes megfigyelni, hogy míg a legtöbb kötet szerelmi lírája, akárcsak a korábban idézett versek, még több, különböző nőhöz szól, vagy akár kollektívan a nőkhöz, esetleg személytelenül pusztán a női testhez; addig később Erzsike egyetlenként lép minden szerető elé, és veszi át az isten közvetítőjének, a szent női test birtokosának szerepét. Ez a sok között egyetlen, legnagyobb szerelem pedig a transzcendenciához való odafordulásban is változást hoz, hiszen talán megállapítható, hogy az Erzsikéhez kötődő versek, elsősorban *A huszonhatodik év* című kötet releváns alkotásai már sokszor egy személyes isten képét körvonalazzák, hiányai és vágyai egy személlyé formálódó *titokra* mutatnak.

Az első ilyen költemény, a *Vezeték* című, melyben azonban a szerelem nem csupán Erzsikét teszi meg isten közvetítőjének, hanem magát a versbeszélőt is, mivel az önmegszólító versben azt láthatjuk, hogy a lírai alany maga is képes „valami világközi hatalom” és kedvese között „vezetékké” válni:

¹¹² SZABÓ L., *Szél hozott, szél visz el* = [Összes versei I., I. m.], 48–49.

¹¹³ SZABÓ L., *Tovább* = [Összes versei I., I. m.], 295–296.

„Nem te csókolsz, ha csókolsz: ne rajongj,
ne hősködj, ne istenülj oly nagyon;
valami világgözi hatalom
vezetéke vagy, eszköze”¹¹⁴

A szonett zárlata a testiségben átélt hármass kapcsolódásra mutat: „Ő, a Titok, Ő / üt át rajtad magába: kedvesedbe!” A leírás tehát kétlépcsős hierarchiát jelent, melynek tetején a transzcendens *Titok*, a vallásos hagyománytól eltávolított isten áll, tőle viszonyítva a két szerető egyenlő távolságra van, egyedül azonban egyikük sem képes az isten közelébe jutni. Bármelyikük hiánya megszakítja a férfi és a nő, illetve az én és isten közti kapcsolatot.

„Isten békéje!” – mondták valaha
a boldog szerelem álmaira,
ezt a békét nem érzem már soha:
soha a Legfőbbet, bár te se hittél,
a Titkot! Azt, kit, mig voltál-szeretnél,
Kedves, legjobban Te közvetítettél”¹¹⁵

A „bár te se hittél” részlet ezúttal is a vallásosság elutasítására, az egyházi hagyománnyal való szembefordulásra utal, itt mégsem azonosítható a transzcendencia elvetésével. Némileg más formában, de az *Egészség* és a *Ki-mi voltál?* című versekben is ugyancsak a szeretett nő összekötő, kapcsolatteremtő szerepét emeli ki a lírai én: „az a Titok / nyílt általad, melytől nevet kapott / egykor valami világnagy Egészség.”¹¹⁶; „tűnt titok vagy, csillaghús képlete / valami Legfőbb Jónak: te, te, Te!”¹¹⁷. Az idézett példákban Szabó Lőrinc következetesen alkalmazza a *titok* = *isten* (ha nem is beszélhetünk egyértelműen valamiféle valláshoz köthető istenről) azonosítást. Fontos lehet megjegyezni, amire már korábban is utalást tettem, hogy *A huszonhatodik év* spirituális konzekvenciája az isten megszólíthatatlansága, megközelíthetlensége, és a *Titok* végső megfejthetlensége, mivel Erzsike halálával megszűnik az esély a személyes kapcsolódásra a transzcendenciával, hiszen az csupán a másik élő testével való egyesülés által volt lehetséges.

¹¹⁴ SZABÓ L., *Vezeték* = [Összes versei II., I. m.], 228.

¹¹⁵ SZABÓ L., „Isten békéje!” = [Összes versei II., I. m.], 244.

¹¹⁶ SZABÓ L., *Egészség* = [Összes versei II., I. m.], 246.

¹¹⁷ SZABÓ L., *Ki-mi voltál?* = [Összes versei II., I. m.], 260.

5. ÖSSZEGZÉS

„Az Úr visz, a szellem, a titok, a fény, / Ő ragyog előttem az éjben”¹¹⁸ – olvassuk Szabó Lőrinc *Álarc mögül* című versében. Ez a két sor rávilágít arra a mohó transzcendenciavágyra, mely olyan versek megírására inspirálja a költőt, melyekből Kovács-Gombos Gábor szavaival élve „a világba vetett ember transzcendens utáni sóvárgását érezzük [...]”. Kísérletet arra, hogy a művészet eszközeivel megidézzék azt, amit a tételes vallás formájában maguktól elutasítottak”.¹¹⁹ Ez a sóvárgás és elutasítás végig kíséri Szabó Lőrinc életművét, és bár dolgozatomból kiolvasható keresésének egyfajta íve, az ellentmondásosság olyan fokú a különböző szövegekben, hogy a kötetekben akár egymás közelébe helyezett versek esetében is felfedezhető a totális oppozíció. Mégis pusztán a motívumokat vizsgálva is kijelenthető, hogy megfigyelhető egyfajta változás, ahogy a költő első két kötetében még csupán egy személytelen, panteisztikus transzcendencia iránti vágy, a szentség kívülről érkező érzékelése (*fény*) mutatkozik meg, majd a *Fény, fény, fény* kötettől kezdődően egy szemléletváltás következtében kezd egyre fontosabbá válni az erotikában, a testben, a nők iránti szerelemben, az érzékek által megtapasztalható transzcendencia (*vágy*). A *Te meg a világ* világfelfogását Rába úgy írja le: „metafizikus, annak is pesszimista, individualista és értékrendje relativista.”¹²⁰ A már itt feltűnő szkepszis a *Különbékében* tovább fokozódik, ekkor azonban feltűnnek a keleti hatások, melyek továbbra is a személytelenség felé mutatnak. Szabó Lőrinc életművét azonban átszövi egy lappangó misztikus gondolkodás,¹²¹ mely nem éri be azzal, ami külső, személytelen marad, így a *Harc az ünnepért* kötetben már többször találunk az ünnep óhajlásán át egy személyes istenvágy megfogalmazására. A *Tücsökzene* gyermekkorra visszatekintő részei lehetőséget teremtenek a gyermeki, elvesztett hit fölidezésére, majd a transzcendenciához való viszonyulás reflektálására, ezzel együtt pedig a *titok* motívum tudatos használatára is. A *huszonhatodik év* versei végül egyszerre mutatnak rá a meglelt, de csak utólag tudatosított személyes transzcendencia-viszonyra, mely a szeretett nő, Korzáti Erzsébet szerelmén keresztül vált elérhetővé – az Egyetlennel az egyetlen nőt át –, ám ez az út a szerető halálával véglegesen elzárult.

¹¹⁸ SZABÓ L., *Álarc mögül* = [Összes versei I., I. m.], 109.

¹¹⁹ KOVÁCS-GOMBOS, *Transzcendencia a művészetben... I. m.*, 12.

¹²⁰ RÁBA, *Szabó Lőrinc, I. m.*, 68.

¹²¹ „nem következetlenség vagy ördögi eltévelyedés, ha az ember egyszerre szkeptikus és misztikus” (KOLAKOWSKI, *Ha nincsen isten..., I. m.*, 211.)

Szabó Lőrinc keresztény neveltetésével és vállalt ateizmusával kortársainak talán legtöbb feszültségét magában hordozó transzcendenciaszemléletével kereste a fényben, a szerelemben és minden transzcendenssé váló tapasztalatban a titkot, miközben a huszadik század költőjeként kortársaihoz hasonlóan igyekezett a fellelt nyomokat szekularizált világába átmenteni.

6. BIBLIOGRÁFIA

ADY Endre. „Isten az irodalomban”. *Nyugat* 1 (1910): 204.

BABITS Mihály. *Amor Sanctus*. Kolozsvár: Polis Könyvkiadó, 1996.

BAUDELAIRE, Charles. „Kapcsolatok”. ford. SZABÓ Lőrinc, in SZABÓ Lőrinc, *Örök barátaink. A költő kisebb lírai versfordításai I.*, szerk. HORÁNYI Károly, KABDEBÓ Lóránt. (Budapest: Osiris Kiadó, 2002).

BENCZE Lóránt. *Teolingvisztika*. 2011. <https://e-nyelvmagazin.hu/2011/03/19/teolingvisztika/> (Hozzáférés: 2023. 12. 07.)

CRYSTAL, David. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris tankönyvek, Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

DECZKI Sarolta. *Az érzékiség dicsérete*. Budapest: Kalligram, 2013.

ELIADE, Mircea. *A szent és a profán*. ford. BERÉNYI Gábor. Budapest: Helikon Kiadó, 2009.

FRYE, Northrop. *Az Ige hatalma*. ford. PÁSZTOR Péter. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1997.

GINTLI Tibor. szerk. *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015.

JELENITS István. „Isten-élmény a XX. századi magyar irodalomban” in FINTA Gábor – SIPOS Lajos (szerk.): *Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006, 19–30.

HARDINÉ Magyar Tamara. *Vallási nyelvhasználat katolikus sajtótermékek tükrében. Öt lexikai egység vizsgálata*. Doktori Disszertáció. Budapest, 2016. <https://core.ac.uk/download/84466670.pdf> (Hozzáférés: 2023. 12. 07.)

Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése – Párhuzamosok. (1945–1957), s. a. r., bevezette és a jegyzeteket írta KABDEBÓ Lóránt, Magvető, Budapest, 1993; DIA–PIM,

Budapest,

2011:

https://reader.dia.hu/document/Szabo_LorincHarminchat_ev_1945_1957_-199

(Hozzáférés: 2021. 11. 25.)

Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése, s. a. r., a jegyzeteket készítette KABDEBÓ Lóránt – LENGYEL Tóth Krisztina, Magvető, Budapest, 2000; DIA–PIM, Budapest, 2011. https://reader.dia.hu/document/Szabo_LorincHuszonot_ev-795 (Hozzáférés: 2024. 04. 15.)

Irodalomtörténeti Kézikönyvtár. <http://kezikonyv.iti.mta.hu/20-szazad/iii-1920-1944/szabo-lorinc-1900-1957> (Hozzáférés: 2024. 04. 15.)

KABDEBÓ Lóránt. „Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján”. I. rész, *Aracs* 2 (2022): 41–49.

KABDEBÓ Lóránt. „Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján”. II. rész, *Aracs* 3 (2022): 80–90.

KABDEBÓ Lóránt. „Az ész kalandjai (Harc az ünnepért)”. in Uő: *Szabó Lőrinc pályaképe*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.

KABDEBÓ Lóránt. „„Isten és a világ”. Szabó Lőrinc metafizikai távlatai”. in FINTA Gábor – SIPOS Lajos (szerk.): *Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006, 229–237.

KEMÉNY Gábor. „A szakrális és az erotikus viszonya Krúdy prózájában”. in Uő: *A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Budapest: Tinta Kiadó, 2010, 347–357.

KOLAKOWSKI, Leszek. *Ha nincsen isten....* ford. PÁSZTOR Péter, Budapest: Európa Könyvkiadó, 1992.

KOVÁCS-GOMBOS Gábor. *Transzcendencia a művészetben mint az idea „felragyogása” az anyagban*. DLA értekezés. 2009.

KOZOCSA Sándor. „Isten szemlélete a mai magyar lírában”. *Katolikus Szemle* 9 (1938): 517–526.

KURTÁN Zsuzsa. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

Magyar Etimológiai Szótár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/> (Hozzáférés: 2024. 04. 15.)

NIETZSCHE, Friedrich. *Vidám tudomány*. ford. WILDNER Ödön, Budapest: Világirodalom Könyvkiadó Vállalat, 1923.

PÉTER Mihály. „Nyelv, stílus, költői beszéd”. *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2005.

RÁBA György. *Szabó Lőrinc*. Kortársaink. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972.

ROBSON, Agata-Bielik. „A posztszekularizáció eszméje, avagy mi következik az Isten halála után”, ford. PÁLYI András, *Kalligram* 6 (2011): 69–71.

SZABÓ Lőrinc. „Isten és a világ II”. in Uő, *Irodalmi tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 573.

SZABÓ Lőrinc. „A Sion-hegy alatt. Előszó egy Ady-antológiához”. *Híd* 8 (1927).

SZABÓ Lőrinc *Összes versei I-II*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

SZABÓ Lőrinc. *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály. „A keresztény hagyomány jelentősége a modern magyar irodalomban”. *Protestáns Szemle* 4 (1996).

SZEGEDY-MASZÁK Mihály. „Ady és a francia szimbolizmus”. in *KABDEBÓ és mások*. 1999, 102–114.

SZÉNÁSI Zoltán. „A szavak sokféleségétől a Szó egységéig”. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből. *Irodalomtörténeti füzetek* 170., Budapest, 2011.

SZIKSZAINÉ Nagy Irma. *Magyar stilisztika*. Osiris Tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó, 2007.

TOLCSVAI Nagy Gábor. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó, 2013.